

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ALENKA HOČEVAR

VPLIV TRANZICIJE NA SPREMEMBO
VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA: DELO IN PROSTI ČAS

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2005

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ALENKA HOČEVAR

MENTOR: red. prof. dr. MIROSLAV STANOJEVIĆ

VPLIV TRANZICIJE NA SPREMEMBO
VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA: DELO IN PROSTI ČAS

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2005

ZAHVALA

Red. prof. dr. Miroslavu Stanojeviću se zahvaljujem za pomoč in ideje pri izdelavi diplomske naloge. Hvala tudi tebi, Irena, ker si lektorirala mojo nalogo. Iskreno pa se zahvaljujem tudi sošolcem, s katerimi smo v šolskem letu 2003/2004 skupaj obiskovali seminar Konflikti in zaupanje. Na podlagi njihovih analiz intervjujev je namreč nastal empirični del mojega diplomskega dela, v katerem se zrcalijo tranzicijske zgodbe sošolčevih sogovornikov. Hvala vsem!

KAZALO

UVOD	5
1 OPREDELITEV POJMA TRANZICIJE	7
2 TRANZICIJA V SLOVENIJI	9
3 TRANZICIJA IN SPREMEMBE V SFERI DELA IN PROSTEGA ČASA	11
3.1 VPLIV TRANZICIJE V SFERI DELA.....	11
3.1.1 GIBANJE BREZPOSELNOSTI IN ZAPOSLENOSTI.....	13
3.1.2 SPREMEMBE V ŠTEVILU IN SEKTORSKI STRUKTURI ZAPOSLENIH.....	15
3.1.3 STRUKTURA BREZPOSELNOSTI	16
3.1.4 BREZPOSELNOST IN IZOBRAZBA	17
3.1.5 PLAČE: TRENDI.....	17
3.1.6 DELOVNI ČAS.....	18
3.1.7 KAKOVOST DELA, IZDELKOV.....	19
3.1.8 ENAKE MOŽNOSTI IN UPRAVLJANJE RAZLIČNOSTI (POLOŽAJ ŽENSK).....	19
3.1.9 DISCIPLINA NA DELOVNEM MESTU.....	21
3.1.10 ZDRAVJE, VARNOST IN DELOVNI POGOJI.....	22
3.2 DOPOLNILNO DELO V PROSTEM ČASU	23
3.3 VPLIV TRANZICIJE NA PREŽIVLJANJE PROSTEGA ČASA.....	24
TRANZICIJSKA ZGODBA (EMPIRIČNI DEL)	26
UVODNI DEL	26
1 SPLOŠNI DEL	29
1.1 ŽIVLJENJE PRED ZAČETKOM TRANZICIJE IN ŽIVLJENJE V DEVETDESETIH	29
1.2 DELO (ZAPOSLOTEV) IN PROSTI ČAS V OSEMDESETIH IN PRED TEM.....	31
1.3 DELO (ZAPOSLOTEV) IN PROSTI ČAS V DEVETDESETIH	32
2 REDNO DELO	34
2.1 DELO PREJ IN DELO SEDAJ: OPIS SOGOVORNIKOVE DELOVNE ORGANIZACIJE	34
2.2 PLAČE: TRENDI.....	35
2.3 DELOVNI ČAS PREJ IN SEDAJ.....	36

2.4	<i>KAKOVOST SOGOVORNIKOVEGA DELA: SPREMEMBE</i>	36
2.5	<i>ENAKE MOŽNOSTI IN UPRAVLJANJE RAZLIČNOSTI (POLOŽAJ ŽENSK)</i> .	37
2.6	<i>DISCIPLINA: KLJUČNE SPREMEMBE</i>	38
2.7	<i>ZDRAVJE, VARNOST IN DELOVNI POGOJI</i>	39
3	DOPOLNILNO DELO V PROSTEM ČASU	41
4	PROSTI ČAS	42
5	SKLEPNI DEL: OCENA SPREMEMB S STRANI INTERVJUVANIH	43
	ZAKLJUČEK	44
	VIRI IN LITERATURA	49
	PRILOGA	53

UVOD

Tranzicija je pojav, ki zadnje poldrugo desetletje zaznamuje določene evropske države, ki jih lahko razdelimo na tri večje skupine: države nekdanje Sovjetske zveze, države bivše Jugoslavije in preostale postsocialistične države Srednje in Vzhodne Evrope.

Prav slednje, postsocialistične države Vzhodne in Srednje Evrope, so v tranzicijskem procesu najuspešnejše. Med najuspešnejše pa prištevamo tudi Slovenijo, državo nekdanje Jugoslavije.

Moja diplomska naloga obravnava temo slovenske tranzicije in njenega vpliva na spremembo vsakdanjega življenja. V okviru sprememb, ki so posledice tranzicije v Sloveniji, se bom osredotočila na dve področji, na delo in prosti čas, pri čemer bo poudarek predvsem na spremembah na področju dela.

Če ti dve področji na kratko razčlenim, bo v mojem diplomskem delu govora predvsem o brezposelnosti in njeni strukturi, plačah, delovnem času, kakovosti dela in izdelkov, enakih oziroma neenakih možnostih pri zaposlovanju žensk, disciplini na delovnem mestu, zdravju, varnosti, delovnih pogojih, dopolnilnem delu ter o vplivu tranzicije na preživljanje prostega časa. V okviru predhodno naštetih tem bom poskušala nenehno slediti osnovnemu cilju diplomske naloge: primerjavi obdobja pred začetkom tranzicije (do konca osemdesetih) z devetdesetimi leti.

Vpliv tranzicije v sferah dela in prostega časa v Sloveniji bom prikazala v dveh delih, teoretičnem in empiričnem.

V prvem, teoretičnem delu diplomskega dela, bom vpliv tranzicije na spremembo vsakdanjega življenja v Sloveniji pojasnjevala s pomočjo literature.

Ker je brezposelnost eden izmed osnovnih pojavov, ki jih prinaša tranzicija, bom najprej pisala o gibanju brezposelnosti in tudi zaposlenosti pri nas ter o spremembah v številu in sektorski strukturi zaposlenih, strukturi brezposelnosti in o tem, kakšna je povezava med brezposelnostjo in stopnjo izobrazbe. Vse naštetje je pomemben pokazatelj sprememb v obdobju tranzicije (na področju dela).

Nato bom prešla na področje plač in prikazala njihov trend gibanja. Sledi poglavje o delovnem času in kakovosti dela ter izdelkov; ki več kot očitno pričajo o novem,

kapitalističnem sistemu. Pisala bom tudi o položaju žensk v osemdesetih v primerjavi z devetdesetimi leti, o disciplini na delovnem mestu in o spremembah, ki jih tranzicija prinaša na področju zdravja, varnosti in delovnih pogojev. V zaključku teoretičnega dela se bom posvetila še dopolnilnemu delu v prostem času in vplivu tranzicije na preživljanje prostega časa.

Empirični del diplomske naloge temelji na intervjujih, ki smo jih s sošolci opravili pri seminarju Konflikti in zaupanje. Vsak izmed nas je izbral sogovornika, ki je bil v osemdesetih letih zaposlen in z njim opravil intervju o vplivu tranzicije na spremembo vsakdanjega življenja.

Na osnovi triintridesetih intervjujev zanesljive generalizacije niso možne, mi pa intervjuji omogočajo vživljanje oziroma lažje razumevanje sveta generacije, ki je bila socializirana v socializmu in aktivna v socializmu ter kapitalizmu.

Vprašalnik odprtega tipa, ki je bil naše osnovno vodilo pri izvajanju intervjuja, v veliki meri vsebuje področja in teme, ki sem jih razčlenjevala že v okviru teoretičnega dela.

V sklepnem delu moje naloge bom predvsem na podlagi intervjujev pa tudi literature podala končno oceno sprememb v obdobjih pred in po tranziciji in dodala še nekatere zaznave preteklih obdobj, ki jih ponuja Slovensko javno mnenje (SJM).

1 OPREDELITEV POJMA TRANZICIJE

Ena od najkrajših oznak ne le za slovensko družbo temveč za vrsto postsocialističnih držav v zadnjem desetletju 20. stoletja je tranzicija.

Začetek tranzicijskega procesa postavljamo v leta 1989–1990. Bistvo tega zapletenega in dolgotrajnega procesa, poleg velikih družbenih sprememb na vseh področjih življenja, predstavljata sprememba gospodarskega sistema iz centralističnega v tržno ekonomijo in sovpadajoč prehod iz enostrankarskega sistema v sistem parlamentarne demokracije. Gre za kompleksen in dolgotrajen proces, ki v večini tako imenovanih tranzicijskih držav še ni končan in katerega izid je odvisen od cele vrste dejavnikov (glej Zupančič, 2002: 24).

Politična dogodka, kot sta padec Berlinskega zidu 9. novembra 1989 in volitve na Poljskem 4. junija 1989 (tu je prvič po drugi svetovni vojni v državi realnega socializma oblast prevzela nekomunistična večina), sta zaznamovala začetek tranzicije in privedla do padca komunističnih režimov. Prav na dan volitev na Poljskem pa je na povsem drugem koncu sveta prišlo do znamenitega prelomnega trenutka, do zadužitve študentskega upora v Pekingu na Trgu nebeškega miru (glej Lavigne, 1999: 25).

Tranzicija torej pomeni tudi prehod iz enega režima v drugega, ali kot je to označil Brane Senegačnik, je »tranzicija, čas prehoda – spremenljiv, nestalen, nemiren čas, različen od preteklosti in prihodnosti; razpet med težnje po povsem novi resničnosti in vezi, ki ga vklepajo v stari red« (Senegačnik v Pahor in drugi, 1996: 11).

»Tranzicija je potovanje od ene točke do druge, zato je potrebno določiti »vhodno« in »izhodno« točko sistema. Sistemsko tranzicija tako pomeni prehod iz socialističnega, centralističnega gospodarstva v svobodno tržno gospodarstvo in prehod iz enostrankarskega sistema v večstrankarski politični sistem« (Lavigne, 1999: 264).

Tranzicija seveda ne pomeni samo sprememb v ekonomskem in političnem smislu, pač pa sega na vsa področja družbenega življenja.

Posledice dejstva, da tranzicija gospodarskega, političnega in socialnega sistema temelji na opredelitvi za tržno gospodarstvo, človekove in socialne pravice, pravno državo in politično

demokracijo, so spremembe v družbenih institucijah, kot so podjetja in socialno varstvene ustanove. Še posebej pa je opazno zmanjševanje zaščitniške vloge države in povečanje odgovornosti posameznika za svoj ekonomski, osebni in socialni položaj.

Prej omenjena »opredelitev za tržno gospodarstvo« sicer postopoma vodi v večjo produktivnost in hitrejšo stopnjo gospodarske rasti, vendar pa se rezultati delovanja tržnih sil kažejo tudi v povečani brezposelnosti, manjši socialni varnosti ter višji stopnji neenakosti.

V obdobju pred začetkom tranzicije je bila za države socializma značilna visoka stopnja socialne varnosti ob majhni posameznikovi odgovornosti zanjo. Sprememba gospodarskega sistema je povzročila tudi spremembo ravnotežja v socialni reprodukciji, kar se je pokazalo v zahtevah po sistemskih spremembah in hitremu širjenju socialnih problemov (padanje delovne aktivnosti, naraščanje brezposelnosti, revščine in socialne izključenosti ter socialnih razlik) (Svetlik, 1995: 306).

2 TRANZICIJA V SLOVENIJI

Minulo desetletje predstavlja prvo obdobje slovenske neodvisnosti in hkrati označuje prehod iz socialističnega sistema v kapitalizem. Posledično smo priča tudi vrsti družbenih, gospodarskih in političnih sprememb, ki so vplivale na vse družbene akterje. Za razumevanje slovenske tranzicije je potrebno predhodno poznavanje izhodišč naše države pred prehodom oziroma razmer v Sloveniji pred samostojnostjo in spremembo gospodarskega in političnega sistema.

Slovenija je bila najbolj razvita republika bivše Jugoslavije in je znotraj enopartijskega okvira nekako odstopala. To je v večji meri pripomoglo k temu, da se je naša država v procesu tranzicije dokaj dobro znašla.

Jugoslavija je imela v primerjavi z ostalimi srednje- in vzhodno evropskimi državami najbolj odprto gospodarstvo in dobro razvite vezi z Evropsko skupnostjo. Med republikami nekdanje Jugoslavije je prihajalo do precejšnjih razlik. Republika Slovenija je bila glavna zunanjetrgovinska posrednica; torej je sodelovanje s tržnimi gospodarstvi vzpostavila že pred osamosvojitvijo (glej OECD, GOSPODARSKI PREGLEDI: 1997: 1).

»Slovenija, ki je imela manj kot 10 % jugoslovanskega prebivalstva, je ustvarjala skoraj petino jugoslovanskega BDP, četrtno celotnega izvoza ter tretjino jugoslovanskega izvoza na zahodne trge« (Stanojević, 2001: 74, 75).

Jugoslavija je za razliko od ostalih socialističnih držav s centralističnimi upravljivskimi gospodarstvi gojila svojevrsten sistem samoupravljanja – tako imenovani tržni socializem. Vsa navedena dejstva so pripomogla k edinstvenemu položaju Slovenije med srednjeevropskimi deželami v prehodu.

Konec osemdesetih je postala nujnost demokratičnih sprememb v vseh socialističnih državah vse bolj očitna. V Sloveniji je opozicija dala pobudo za spremembo slovenske ustave v smislu zagotavljanja političnega pluralizma (ta je po Evansu in Whitefieldu odvisen od nekaterih dejavnikov, ki so bili Sloveniji zagotovljeni, in sicer: ekonomski napredek, etnična homogenost in zgodovinski status države – Slovenci v preteklosti sicer nismo imeli lastne države, vendar je bilo ozemlje Slovenije kljub temu vedno enotno), večje suverenosti in pravice do samoodločbe, kar je slovenska oblast sprejela kljub nasprotovanju jugoslovanske

oblasti. V skupni državi je tako nastajalo protislovensko razpoloženje. Zaradi veliko srbskih teženj tudi v Zvezi komunistov Jugoslavije so slovenski komunisti izstopili iz te zveze (glej Evans in Whitefield v Bernik in drugi, 1997: 59).

Konec leta 1990 se je slovenski narod na plebiscitu odločil za neodvisno državo, ki so jo razglasili 25. junija 1991. Sledila je desetdnevna osamosvojitvena vojna, po kateri je Slovenija vse bolj pridobivala mednarodno podporo in nato postopoma tudi mednarodno priznanje.

Ob osamosvojitvi se je Slovenija soočila z izgubo trga bivše Jugoslavije, kar jo je močno prizadelo, saj je bila pred razpadom Jugoslavije z drugimi republikami močno povezana – prodaja v te je predstavljala eno četrtno skupne prodaje. Še tesnejša pa je bila vez na področju industrijskih trgov, kjer je bila kar tretjina slovenskih prodaj namenjena bivšim republikam (glej OECD, GOSPODARSKI PREGLEDI, 1997: 20).

Slovenija je, upoštevajoč skupino tranzicijskih držav, med prvimi dosegla ponovno gospodarsko rast, do česar je prišlo leta 1993. Prestrukturiranje je pomenilo preusmeritev gospodarstva od industrijskih dejavnosti k storitvam. V letih 1992 in 1993 se je inflacija močno zmanjšala, saj je v tem času padla s 300 % na 20 %. Potrebno pa je omeniti še to, da je Slovenija že nekaj mesecev po osamosvojitvi uvedla lastno valuto – slovenski tolar.

3 TRANZICIJA IN SPREMEMBE V SFERI DELA IN PROSTEGA ČASA

Nadaljevala bom z osrednjo tematiko moje diplomske naloge. Osredotočila se bom predvsem na spremembe na področju dela in prostega časa, ki jih je oziroma jih še vedno povzroča tranzicija v Sloveniji. Skušala bom primerjati obdobje pred in obdobje »po« tranziciji, večjo pozornost pa bom namenila delu.

3.1 VPLIV TRANZICIJE V SFERI DELA

Minulo desetletje predstavlja obdobje, v katerem so slovenski trg delovne sile doletele velike spremembe.

Za socializem je bila značilna polna zaposlenost in visoka varnost zaposlitve, saj je po ustavi veljala pravica do dela oziroma je bilo delo zagotovljeno vsakemu državljanu. S tem je bila delavcem zagotovljena tudi socialna varnost.

Kljub temu, da je bila mobilnost delavcev v nekaterih primerih ovirana z namestitvijo (stanovanjski problem), pa so se delavci lahko neovirano selili in ob tem v drugem kraju skoraj brez izjeme imeli zagotovljeno varno zaposlitev.

Državna podjetja so bila osrednji vir družbene organizacije in zagotavljanja družbenega blagostanja. Podjetja so skrbela tudi za javne vrtce in šole ter nudila družinam zdravstveno oskrbo, dostop do letovišč ter počitniških domov in menz. Olajšala so tudi ostale dejavnosti v prostem času, izobraževanje (zlasti poklicno usposabljanje) ter omogočala nastanitve delavcem in njihovim družinam (glej Dabrowski v Brabant, 1998: 54).

Poleg tega je predtranzicijski sistem delavcu zagotavljal tudi socialne bonitete; delavci so bili vključeni v zadeve podjetja (samoupravljanje), značilna je bila visoka stopnja delovne aktivnosti, v delovnih organizacijah in izven njih pa so bile prisotne socialistične vrednote kot so enakost, solidarnost in sodelovanje.

Iz socialne funkcije podjetja so izvirali tudi ostali elementi socialne varnosti, do katerih so bili zaposleni upravičeni.

Vse to je novi sistem tržnega gospodarstva zelo spremenil.

Zaradi neuspešnosti sistema je bil konec osemdesetih let sprejet Zakon o podjetjih, ki je pomenil uradno slovo od socialističnega samoupravljanja. Zakon je tako formalno omogočil vodstvu podjetja oblikovanje kadrovske politike z odpuščanjem presežne delovne sile, poleg tega pa je določene pristojnosti s področja plač prenesel na vodstvo podjetja.

Spremljajoči dejavniki tržnega gospodarstva so pojavi, ki so socialističnim družbam tuji, med drugim tudi propadanje velikih tovarn in podjetij. Zaposlene je prizadelo drastično izgubljanje pravic, ki so bile dotlej nekaj običajnega. Med negativnimi učinki tranzicije je prebivalstvo najmočneje prizadela hitro rastoča brezposelnost. Ta je bila predvsem posledica strukturnih premikov v gospodarstvu. »Ena od posledic transformacijske depresije je bilo tudi opazno zmanjšanje delovno aktivnega prebivalstva. Po registrskih virih se je v dobrem desetletju (od 1988 do 1998) zmanjšalo za več kot dvesto tisoč« (Ignjatović, 2001: 94). Tu gre predvsem za posledice predčasnega upokojevanja, s katerim se je reševalo problem brezposelnosti. Sicer pa ima Slovenija približno dva milijona prebivalcev, od katerih jih 900.000 spada v kategorijo aktivnega prebivalstva. Začetno obdobje tranzicije zaznamuje koncentracija brezposelnosti med nekvalificiranimi delavci in naraščanje brezposelnosti v visoko industrializiranih regijah. Rast zaposlovanja je zasluga predvsem individualnega sektorja, zlasti samozaposlenih in zaposlenih pri njih.

Kot opisuje Miroljub Ignjatović (2002: 59), se je stopnja varnosti, ki zadeva delovno silo, zmanjšala na sedmih področjih. Ta področja vključujejo:

- varnost trga delovne sile (zagotovitev polne zaposlenosti),
- varnost zaposlitve (nezmožnost samovoljnega odpuščanja delavcev),
- varnost samega dela (zdravstvena in poklicna varnost),
- varnost delovnih mest (stabilnost in trajnost),
- reproduktivna varnost delovne sile (financiranje izobraževanja in poklicnega usposabljanja),
- varnost predstavljanja delovne sile (zagotavljanje pravic) in
- varnost dohodka (minimalna raven plač).

Za gospodarstvo Slovenije je bila nedvomno velika sprememba tudi ustanovitev samostojne države, s čimer smo izgubili jugoslovanski trg. V začetku devetdesetih let pa je bil uveden

tudi sistem kolektivnega dogovarjanja kot nadomestilo za družbeno dogovarjanje. Poleg naštetega se je slovensko gospodarstvo tudi lastninsko prestrukturiralo (glej Smrekar v Tršinar in Ograjenšek, 1995: 88).

Vsem državljanom so bili razdeljeni lastninski certifikati, ustanovljeni so bili tudi skladi za upravljanje s tem delom družbenega premoženja. S spremembo sistema se je začela izvajati privatizacija. V Sloveniji je šlo predvsem za notranje odkupe podjetij – odkupe s strani zaposlenih. Pri tovrstnem lastninskem preoblikovanju se pojavi dilema, ali je to napredek in nova pravica delojemalcev ali pa je delodajalcem uspelo s tem zaposlene umiriti in jih napraviti bolj pasivne ter manj pripravljene na stavko (glej Kanjuo Mrčela, 1994: 113).

3.1.1 GIBANJE BREZPOSELNOSTI IN ZAPOSLENOSTI

Hitra povojna industrializacija je bila vzrok temu, da so morali v urbanih območjih mobilizirati delovno silo z dežele, ker je bila produktivnost na zelo nizki ravni. Nova delovna mesta so se v glavnem ustvarjala v težki industriji in proizvodnji energije, temu primerna pa je bila tudi struktura delavcev. V teh panogah so države dosegale visoko produktivnost.

Hkrati se je zaradi planiranja gospodarstva in neprilaganja tržni situaciji dostikrat zgodilo, da je bilo izdelkov iste vrste veliko več, kot je bilo po njih povpraševanja, pa tudi njihova kvaliteta je bila mnogokrat slaba in so bili zato skorajda neuporabni. Produktivnost podjetij je bila torej visoka, a povsem umetno vzdrževana (glej Estrin, 1994: 53).

Kakor v ostalih socialističnih državah naj odkrita brezposelnost tudi v Sloveniji do leta 1991 sploh ne bi obstajala. Resnično stanje pa je bilo drugačno. »Brezposelnost se je v Jugoslaviji gibala podobno kot v razvitih kapitalističnih državah: v povojnem obdobju je stalno naraščala. Poleg drugih so ji botrovali tudi takšni dejavniki, kot sta gospodarska nerazvitost in nepremišljena razvojna politika. Prizadevanja za reševanje tega problema so se začela z veliko zamudo oziroma šele v začetku osemdesetih let« (Svetlik, 1985: 10).

V obdobju tranzicije so procesi prilaganja novim trgom in novim lastninskim razmerjem močno zmanjšali obseg aktivnega prebivalstva. Tako se je stopnja registrirane brezposelnosti v Sloveniji povečala iz 1,6 % v letu 1987 na 14,4 % v letu 1997. Zaradi tega se je močno spremenila tudi materialna in socialna struktura slovenskega prebivalstva (glej Hanžek, 1998: 67). Močan porast brezposelnosti je bil velik šok za državo in prizadete državljane. »Bivši

socialistični sistemi niso poznali množične brezposelnosti (latentna brezposelnost je bila velika) in cele generacije ljudi so zrasle v prepričanju, da nikoli v življenju ne bodo brezposelne« (Zupanc, 2000: 8).

S prehodom v tržno gospodarstvo se je najprej spremenila zakonodaja, ki je po novem dopuščala odpuščanje delavcev, in to je bil pogoj za odpustitev odvečnih zaposlenih. Stabilizacija je zahtevala discipliniranje in prestrukturiranje podjetij, kar pa je vodilo v povečanje brezposelnosti. Da bi podjetja preživela v tržni konkurenci, s katero so bila na hitro soočena, so se usmerila v nove, konkurenčne proizvodne linije. Te so bile po tehnološki plati precej bolj zahtevne in posledično so vedno bolj postajali odvečni starejši, manj izobraženi delavci. Država je brezposelnost med njimi deloma blažila s spodbujanjem in sofinanciranjem zgodnjega upokojevanja.

Reforma podjetniškega sektorja in z njo proces privatizacije je povečal zaposlovanje v rastočem privatnem sektorju. Tu pa so pri zaposlovanju spet imele prednost bolj izobražene in izkušene osebe, kar je poslabšalo položaj mladih na trgu delovne sile. V celoti gledano je padeč zaposlenosti pomenil visoko brezposelnost med mladimi, saj so podjetja morala rešiti problem presežnih delavcev in tako je bilo novega zaposlovanja sploh v prvi fazi tranzicije zelo malo.

Skladno z izvajanjem transformacije gospodarstva pa je država morala vzpostaviti ukrepe za reševanje problema rastoče brezposelnosti in zgraditi ustrezne mreže socialne varnosti. V prvi fazi se je namreč z liberalizacijo in privatizacijo država umikala, v drugi fazi pa je morala konstruktivno sodelovati pri oblikovanju institucij in zagotavljanju socialnih storitev (reforma zdravstvenega varstva in pokojninskega sistema).

Uvajanje zahodnih modernejših tehnologij je le eden od razlogov za brezposelnost (strukturno). Glavni vzrok je bil v spremembah, ki so jih povzročile transformacijske reforme. S prestrukturiranjem podjetij in tržno usmeritvijo je prišlo do odpuščanja presežnih delavcev, ki so bili prej nezadostno zaposleni. Podjetja so v socializmu zaposlovala več delavcev, kot so jih za proizvodnjo dejansko potrebovala, ob prehodu pa je cilj podjetij postala realizacija dobička in ne več polna zaposlenost.

Tržna usmeritev je povzročila tudi propad šibkih in nerentabilnih podjetij ter raznih gigantov, paradnih konjev gospodarstva, ki jih je prej umetno vzdrževala država. Brezposelnih je

postalo veliko oseb z nizko izobrazbo iz predelovalnih dejavnosti in so v veliki meri še vedno, zdaj že dolgotrajno brezposelne.

Dolgotrajna brezposelnost ima za posameznika vrsto negativnih posledic. Gre za finančne, psihološke in socialne posledice, ki lahko vplivajo na proces vključevanja ali ponovnega vključevanja v družbo.

Delo posamezniku ne pomeni samo vir dohodka, ampak je pomembno zaradi številnih funkcij, ki jim služi. Vključuje ga v delovno in bivalno okolje, določa mu družbene vloge in položaj v družbeni strukturi ter mu predstavlja pomembno možnost za družbeno napredovanje (glej Kraševc Ravnik, 1996: 61).

3.1.2 SPREMEMBE V ŠTEVILU IN SEKTORSKI STRUKTURI ZAPOSLENIH

Relativno nizka povojna stopnja brezposelnosti je bila v Sloveniji posledica hitre industrializacije, počasnega naraščanja prebivalstva in tudi počasnega tehnološkega razvoja. Še zlasti pa je bil glede nizke stopnje brezposelnosti viden vpliv modela socialističnega gospodarstva (glej Moore, 1998: 152).

Številne ocene iz konca osemdesetih za Slovenijo kažejo, da je znašala prikrita brezposelnost približno 13,5 % takratne delovne sile (glej Mencinger v Rončević, 2000: 14), medtem ko registrirana brezposelnost v tem času ni presegala števila 15.000 oseb (Letno poročilo 2000, 2001: 31). Vzrok tiči v tem, da delo oziroma zaposlitev ni bila odvisna od delavčeve storilnosti, prav tako pa ne od storilnosti podjetja, saj je zaposlitev imela status neodtujljive pravice (to je bilo zapisano tudi v takratni jugoslovanski ustavi). To pravico so bila podjetja dolžna spoštovati tudi v primeru, ko so se zaradi tehnološkega napredka ustvarjali presežki delovne sile. Posledica tovrstne politike pa je bila hitra rast brezposelnosti v začetku devetdesetih, takoj po osamosvojitvi in začetku uvajanja reform, ko se je »s tako imenovano transformacijsko depresijo stopnja registrirane brezposelnosti v Sloveniji povečala s povprečno 2,8 % v obdobju 1986–1989 na 15,3 % oktobra 1993, ko je s 137.257 registriranimi brezposelnimi dosegla svoj vrh« (Kajzer, 1997: 3).

Spremembe v številu brezposelnih so spremljale tudi spremembe znotraj skupine zaposlenih in nezaposlenih. Sektorske prerazporeditve v številu delavcev so šle v korist številu zaposlenih v storitvenih dejavnostih in na račun števila zaposlenih v industriji ter kmetijstvu.

Kljub pričakovanim posledicam, ki naj bi jih prinesle reforme na trgu dela in reforme celotnega gospodarstva, je naraščajoča brezposelnost vlado zalotila dokaj nepripravljeno. Prvi odgovor na dogajanje je bila tako imenovana politika predčasnega upokojevanja. Takšna politika pa je na dolgi rok izredno draga, saj se z naglim povečanjem upokojenih oseb močno zviša javna poraba, ki še dodatno bremeni že tako zmanjšano aktivnost na trgu dela.

Poleg zgodnjega upokojevanja se je povišalo tudi število upokojencev z izpolnjenimi pogoji za upokojitev. Slednje je bilo v večji meri posledica dejstva, da so bili zaposleni, ki bi sicer ob izpolnitvi pogojev za upokojitev (starostna ali delovna doba) še nadaljevali z delom, prisiljeni v upokojitev. Tako se je število starostnih in invalidskih upokojencev do leta 1993 (takrat je bil program zgodnjega upokojevanja končan) povečalo precej bolj kot pa število brezposelnih (glej Kraigher v Žagar, 1997: 14) in tako je pokojninsko in invalidsko zavarovanje nosilo glavno breme zmanjšanja zaposlenosti.

Razlogi za povečanje brezposelnosti v istem obdobju pa so bili predvsem naslednji: odpuščanje delavcev zaradi presežkov delovne sile, prestrukturiranja ali stečajev (kot posledica izgube jugoslovanskih in vzhodnoevropskih trgov ter recesije na zahodu) in zapiranje malih privatnih podjetij, ki niso zdržala pritiska prehoda v tržno gospodarstvo. Ti dejavniki, povezani z manjšim prilivom delovne sile na trg dela kot posledica razširitve in podaljšanja izobraževalnega procesa za mlade generacije, so povzročili močan upad stopnje aktivnosti in zaposlenosti populacije (glej Ignjatović v Rončević, 2000: 145).

3.1.3 STRUKTURA BREZPOSELNOSTI

Sestava iskalcev zaposlitve se je znotraj brezposelnega prebivalstva spremenila. Pogoji zaposlovanja so se namreč precej poslabšali za bolj občutljive skupine brezposelnih, to pa so starejši od 40 let ter osebe, ki so že dalj časa brezposelne. Večina iskalcev zaposlitve, starejših od 40 let, je brez izobrazbe ali pa je zelo nizka. Delež vseh malo- ali nekvalificiranih brezposelnih delavcev se je delno zmanjšal, kar pa ni posledica večjega povpraševanja po delovni sili z nižjo izobrazbo, ampak dejstva, da se je povečalo število vseh brezposelnih, tudi bolj izobraženih (glej Pirher in drugi, 2000: 20 – 25).

3.1.4 BREZPOSELNOST IN IZOBRAZBA

Pri nas beležimo, da se je s transformacijo brezposelnost povečala med vsemi stopnjami izobrazbe – tako pri manj, kot tudi pri bolj izobraženih. V skupini ljudi s prvo ali drugo stopnjo izobrazbe je brezposelnost 47 % in v zadnjih letih rahlo narašča, medtem ko je pri vseh ostalih viden trend padanja brezposelnosti. Med univerzitetno izobraženimi se je zmanjšala za celih 14 %. Manj izobraženi so tudi najmanj aktivni v iskanju nove zaposlitve, gre pa po večini za starejše delavce (Pirher in drugi, 2000: 21 – 23).

3.1.5 PLAČE: TRENDI

Vzporedno z drastičnim povečanjem brezposelnosti v obdobju tranzicije je prišlo tudi do precejšnjih sprememb v okviru plačnega sistema.

»Od sredine osemdesetih se je občutno povečala vrzel med najvišjimi in najnižjimi dohodki, tako so bogati postali še bogatejši, revni pa še revnejši« (Jogan, 2000: 17).

Plače »navadnih« delavcev ob ukinitvi socialnih ugodnosti ostajajo na zelo nizki ravni in komaj zadostujejo za preživetje. Brez dvoma smo torej priča trendu neenakosti plač.

V času socializma in enopartijskega sistema ter v času velikih socialističnih koncernov so bile dohodkovne razlike dokaj majhne. Izhajale so iz zagotovljene zaposlitve in majhnih razlik v plačah v državnem sektorju. Plače so bile na splošno sicer nizke, vendar so v kombinaciji z drugimi socialnimi ugodnostmi zagotavljale vsem zaposlenim povprečen standard. Dohodki v poklicih, ki so v industrijskih državah najbolj plačani, na primer odvetniki, inženirji, zdravniki, so bili regulirani s strani države in bili smešno nizki. Celotno politiko plač je regulirala vlada s svojimi normami, ki so določale, koliko se lahko razlikujejo plače glede na stopnjo poklica (glej Gelb in Gray, 1991: 53). Mitja Hafner Fink (1999: 179, 180) navaja, da je bilo v Sloveniji razmerje med povprečnimi dohodki 10 % zaposlenih z najnižjimi dohodki ter 10 % zaposlenih z najvišjimi dohodki leta 1984 1:3,5, leta 1990 je bilo 1:5, leta 1996 pa že 1:6,5.

Izplačevanje plač v osemdesetih ni potekalo v razmerju z uspešnostjo kolektiva in posameznika, pač pa so se dobički prelivali od bolj uspešnih k manj uspešnim in so zaradi

tega ubijali motivacijo za delo pri prvih in drugih (glej Smrekar v Tršinar in Ograjenšek, 1995: 88).

Z rastočo inflacijo je, s koncem osemdesetih let, bistveno narasla nominalna plača, medtem ko je šel trend realnih plač v obratno smer. Problem naj ne bi bile visoke plače, temveč celotni stroški delovne sile, ki so v Sloveniji višji kot v večini konkurenčnih držav. Zato bomo morali svetu ponuditi izdelke in storitve, v katere bo vključeno veliko znanja, saj bomo le pri takih izdelkih na svetovnem trgu konkurenčni z visokimi cenami (glej Smrekar v Tršinar in Ograjenšek, 1995: 90). Področje plač se je v zadnjem času sicer bolj stabiliziralo, vendar še vedno ostaja ključni problem na področju stroškov delovne sile.

3.1.6 DELOVNI ČAS

Za socialistična gospodarstva je bila značilna polna zaposlenost delovne sile. Mencinger ocenjuje, da je bilo v Jugoslaviji približno 20 % preveč zaposlenih (glej Mencinger v Ivančič, 1999: 75).

V Sloveniji so danes tako moški kot ženske v večini primerov tradicionalno zaposleni s polnim delovnim časom in le majhen delež delovnega prebivalstva dela s skrajšanim delovnim časom (glej Smrekar v Tršinar in Ograjenšek, 1995: 90).

Kljub vsemu pa v zadnjih nekaj letih fleksibilne oblike zaposlovanja v Sloveniji naraščajo (predvsem zaposlitev za določen čas), njihovo rast pa lahko pričakujemo tudi v prihodnosti.

Med fleksibilnimi oblikami zaposlovanja pri nas prevladuje zaposlitev za določen čas; »približno 200.000 delavcev je zaposlenih le za določen čas. Delodajalci jim delovno dovoljenje podaljšujejo le toliko, kolikor jih potrebujejo. Samovoljno jih prerazporejajo, pogosteje imajo neurejen delovni čas, ogroženi so pri zdravstvenem varstvu, pretirano nadurno delo ni plačano, kar ogroža njihovo varstvo, delodajalci pa ne spoštujejo niti sodnih odločb, ker jih država temu ustrezno ne prisili« (Eržen, 2004: 102).

Opazno je tudi skrajševanje delovnega časa v nekaterih panogah, medtem ko se v drugih ta nenormalno podaljšuje.

3.1.7 KAKOVOST DELA, IZDELKOV

V socialističnem sistemu so prevladovala velika podjetja z nizko inovacijsko sposobnostjo in nizko stopnjo produktivnosti, ki so večinoma ustvarjala produkte z nizko dodano vrednostjo. Kvaliteta teh je bila nemalokrat na zelo nizki ravni, nekateri proizvodi pa so bili celo neuporabni.

Podjetja so zaposlovala ogromno delovne sile. Ta je bila pretežno ozko usmerjena, nefleksibilna ter usposobljena za potrebe masovne produkcije in službe za celo življenje.

Tranzicija iz masovne produkcije v fleksibilno narekuje potrebo po širšem znanju in usposobljenosti zaposlenih. Seznam spretnosti, ki so potrebne za učinkovito opravljanje dela, se kar naprej širi. K temu sili predvsem spreminjajoča se narava družbe, vedno večja zapletenost organizacije dela, uvajanje bolj fleksibilnih načinov dela in timskega dela, naraščanje števila nalog, ki jih morajo zaposleni opravljati, nove informacijsko-komunikacijske tehnologije.

V skladu z naštetimi dejavniki današnja uspešna podjetja torej odlikujejo vrline, kot so: fleksibilnost, podjetništvo in sposobnost uvajanja nenehnih izboljšav. Kvaliteta izdelkov pa je, temu primerno, visoka.

3.1.8 ENAKE MOŽNOSTI IN UPRAVLJANJE RAZLIČNOSTI (POLOŽAJ ŽENSK)

Kljub temu, da je stopnja zaposlenosti žensk v Sloveniji vseskozi visoka (na začetku stoletja je znašala okoli 20 % vseh zaposlenih, po drugi svetovni vojni 33,3 %, leta 1970 že 41,2 % vseh zaposlenih, v letu 1996 pa dosegla vrednost 48,8 %, kar pomeni, da je zaposlena skoraj vsaka odrasla ženska), pa možnosti žensk in moških niso popolnoma izenačene. Ključni problem na trgu delovne sile predstavljata horizontalna in vertikalna segregacija.

Horizontalna segregacija (glede na spol) se kaže v prevladovanju ženske delovne sile predvsem v storitvenih dejavnostih (zdravstvo, socialno varstvo, šolstvo, tekstilna industrija, obutvene panoge in podobno), zaradi česar zanje uporabljamo pojem feminizirane dejavnosti. Koncentracija žensk na nižjih ravneh zaposlitvene hierarhije pa posledično prispeva tudi k

nižjim dohodkom, kar pa bi lahko pripisali tudi dejstvu, da ženske v večjem obsegu koristijo različne vrste dopustov (bolniški, porodniški in podobno).

Iz podatkov svetovnega Poročila o človekovem razvoju je razvidno, da ženske niso enako vertikalno mobilne kot moški in so zanje »stekleni stropi« nižji.

Raziskava Kvaliteta življenja v Sloveniji iz leta 1994 kaže, da četudi je delovni dan približno enako dolg pri obeh spolih, pa je čas, namenjen gospodinjskim opravilom, še vedno neenakomerno porazdeljen po spolu, saj ženska na teden v povprečju porabi za gospodinjska dela 28,5 ur in za vzgojo otrok 27,3 ure, moški pa le 7 ur za gospodinjska opravila in 17,9 ur za vzgojo otrok (Hanžek, 1998).

Ženske za svoje delo prejemajo manjše plačilo v vseh tranzicijskih in tudi razvitih državah. Slovenija v tem pogledu ni nobena izjema, tranzicija pa ni bistveno vplivala na spremembo v razlikah v plačilu glede na spol, saj se ta v tranzicijskem obdobju ni povečala. »Tako, denimo, so ženske v Sloveniji v letu 1991 prejemale 88,7 % povprečne plače moškega, čez pet let pa se je delež zmanjšal še za dve odstotni točki v škodo žensk. Po dodatnih analizah stanja v letu 1998 je bilo ugotovljeno, da so se razlike v plačah zmanjšale. Ženske so v letu 1998 v povprečju zaslužile 88,7 % moških plač in se tako vrnile v položaj, v katerem so se nahajale leta 1991« (Hanžek in drugi, 2000: 168).

Prav nič vzpodbudno za predstavnice ženskega spola pa je tudi dejstvo, da se »v času tranzicije ženske kot iskalke zaposlitve srečujejo celo s prej manj znanimi omejitvami in zahtevami, ki so pogosto v nasprotju z veljavno zakonodajo, na primer odpuščanje v primeru zanositve in podobno« (Jogan, 2000: 18).

3.1.9 DISCIPLINA NA DELOVNEM MESTU

Kavčič in Svetlik sta na osnovi raziskav, opravljenih v osemdesetih letih, ugotavljala, da je učinkovitost organizacije povezana z disciplino v njej: bolj ko je delovna organizacija učinkovita, tem bolj strogo so določena pravila in toliko manj je neustreznega delovanja posameznika. Če so pritiski na delavca premočni, izzovejo v njem odpor in nasprotovanje (Kavčič in Svetlik, 1979).

Glede na prejšnjo trditev sklepam, da je bila disciplina v osemdesetih na nižji ravni kot v devetdesetih, saj podjetja pred tranzicijo še zdaleč niso stremela k tako učinkovitemu delovanju; konkurenca na trgu namreč ni bila primerljiva z današnjo, pravica do dela je bila z ustavo zagotovljena vsakemu državljanu, delo pa je bilo možno dobiti skorajda neodvisno od ekonomskih potreb. Potemtakem v socializmu v glavnem tudi ni bilo prevelikih pritiskov na delavca, ki bi bili vzrok za odpor in nasprotovanje z njegove strani.

V kapitalizmu pa se mora delovna organizacija nenehno prilagajati razmeram na trgu. Te jo silijo v čim bolj učinkovito delovanje, saj je to edini način, da preživi v vse večji konkurenci. Iz tega pa izvirajo tudi vse močnejši pritiski na zaposlene, da bi svoje delo opravili vrhunsko in s tem po svojih najboljših močeh pripomogli k čim boljšim delovnim rezultatom podjetja.

Delavci so, precej bolj kot pred tranzicijo, izpostavljeni kontroli nadrejenega, kar jih tudi psihično obremenjuje. K psihični obremenitvi pripomore tudi negotovost glede varnosti zaposlitve. Posledice se kažejo v dejstvu, da delavci vse pogosteje iščejo izhod v bolniškem staležu, ki je najbolj porasel v letu 1990. Stiske ljudi so torej privedle do bolezni (glej Lesar, 2001: 51).

Vse večja tekmovalnost in pehanje za zaslužkom pa sta vzrok tudi raznim sporom med zaposlenimi, katerih v osemdesetih praktično ni bilo.

3.1.10 ZDRAVJE, VARNOST IN DELOVNI POGOJI

Za socialistične sisteme socialne varnosti je bila značilna varnost zaposlitve, zagotavljanje relativno visoke ravni zdravstvene oskrbe in brezplačno izobraževanje (na vseh stopnjah).

Obstojal je tudi razvejan sistem denarnih dodatkov in podpore, ki je bil zelo radodaren z otroškimi dodatki in plačano porodniško dobo. Nadomestilo za čas bolniške odsotnosti je bilo relativno lahko dobiti, zato so se te možnosti zaposleni posluževali tudi zato, da so prihranili dneve rednega letnega dopusta in s tem pravico do bolniškega dopusta zlorabljali. Visoki so bili izdatki za zdravstveno nego, saj je zdravstveno varstvo vsem omogočalo dostop do brezplačne medicinske oskrbe. Samoplačniškega sistema, ki dandanes vse bolj prihaja v ospredje, skorajda niso poznali.

Sestavni del sistema socialne varnosti je tudi pokojninski sistem, za katerega je bila v socialističnih državah značilna nizka starostna meja upokojevanja (50 let za ženske in 55 let za moške) in večja možnost invalidske upokojitve kot v devetdesetih letih (Estrin, 1994).

V obdobju tranzicije pa je socialna varnost delavcev postala ogrožena. Z liberalizacijo trga delovne sile je bilo opuščeno umetno vzdrževanje polne zaposlenosti, gospodarsko neuspešna podjetja so izginila. Ob teh dogodkih so propadli tudi socialni programi za delavce. Mnogi so bili izključeni iz aktivnega življenja, postali so revni, socialne razlike so se poglobljale (glej Eržen, 2004: 11). Ljudje so se znašli v težkih, stresnih situacijah, kakršnih v osemdesetih letih niso poznali.

Spremembe v družbi, ki smo jim priča, predvsem tiste, ki imajo za posledico povečanje revščine, še posebno ekonomske in družbene neenakosti, pa nujno povzročajo tudi poslabšanje zdravstvenega stanja prebivalcev. Za vse tranzicijske države je znano, da se je s tranzicijo poslabšalo zdravstveno stanje prebivalcev; ob tem se je skrajšala tudi pričakovana življenjska doba, povečala se je umrljivost. Na slabše zdravje vplivajo tudi nekateri psihološki dejavniki, predvsem pomanjkanje samoaktualizacije, slaba samopodoba ter samospoštovanje in pomanjkanje občutka obvladovanja lastnega položaja. Tranzicijo spremljajoči negativni procesi pa še dodatno slabšajo zdravstveno stanje prebivalstva (fizično, duševno in socialno) (glej Hanžek, 1998: 47).

Ukrepi varstva pri delu so bili v socialističnem obdobju prilagojeni relativno togi hierarhični organizaciji. Za njihovo oblikovanje in usklajevanje je bilo dovolj časa, saj so bili delovni dogodki bolj predvidljivi. V spremenjenih političnih in ekonomskih pogojih se mora delovna organizacija sproti prilagajati dinamičnemu postavljanju ciljev in hitremu reševanju problemov. Za oblikovanje primernih ukrepov je manj časa, njihov vpliv na stopnjo varnosti pri delu pa manj predvidljiv. Odnos do nezgod pri delu se je začel po osamosvojitvi Slovenije spreminjati. Izobraževanje, usposabljanje in izpopolnjevanje kot ukrepi za varno in zdravo delo so opredeljeni mnogo širše, kot v preteklosti (glej Eržen, 2004: 15, 16).

3.2 DOPOLNILNO DELO V PROSTEM ČASU

Pred obdobjem tranzicije so bili ljudje nezadostno zaposleni in so tako po izteku delovnega časa (ta je bil večinoma omejen na 8 ur) imeli še zmeraj dovolj moči za opravljanje dopolnilnega dela. S tem so si pridobili dodaten zaslužek, ki je revnim predstavljal eksistenčno nujnost, premožnejšim pa sredstvo za izboljšanje statusa in možnosti potrošnje.

V obdobju prehoda iz socialističnega v tržno gospodarstvo so se v Sloveniji motivi za delo v sivi ekonomiji še okrepili; porast dela na sivo je opaziti do leta 1996, po tem letu pa delež dela na sivo pretežno upada (glej Kukar, 1995: 17).

S tržnim gospodarstvom so se sicer odpravile pravne ovire za zasebno podjetništvo, medtem ko so materialne razmere za razvoj zasebnih aktivnosti ostale zelo skromne, obremenitev plač z davki in prispevki pa zelo visoka. Zaradi tega se je interes ljudi po prikrievanju dohodka od dela, podjetništva, kapitala ali lastnine povečal, saj so le na ta način lahko ustvarjali dodatne vire za financiranje dejavnosti (glej Kukar, 1995: 17).

V obdobju prehoda so tudi gospodinjstva postala pomemben proizvodni sektor (samozaposlovanje). Proizvodne enote gospodinjstev omogočajo samozaposlitev in zaposlitev drugih članov gospodinjstva in tako prerastejo v proizvodno enoto s pravnim statusom. »Na začetku te poti je interes za prekrivanje proizvodne dejavnosti, dohodka in zaposlenosti izredno močan, ko pa neka dejavnost doseže določen obseg proizvodnje, dobaviteljev in kupcev, ne more več poslovati prikrito« (Kukar, 1995: 20).

Na visok delež sive ekonomije pa je ob spremembi slovenskega gospodarskega sistema vplivala tudi naraščajoča stopnja brezposelnosti in pojav zgodnjega upokojevanja. Ker se je znižala vključenost delovno sposobnega prebivalstva v delo, so vedno bolj pomembne postajale paralelne dejavnosti (na primer delo v gospodinjstvu, sosedska pomoč, karitativno delo), ki sicer ne prinašajo denarnega dohodka, zmanjšajo pa stroške gospodinjstev in prispevajo k blaginji prebivalstva ter s tem k zmanjšanju socialnih napetosti (glej Kukar, 1995: 20).

Na splošno gledano pa je delo na sivo v primerjavi s socializmom v kapitalizmu strožje nadzorovano, še posebno od leta 2001 dalje, ko je prišel v veljavo Zakon o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno (ZPDZC), ki skuša razmejiti opravljanje dejavnosti dela med legalnim in nelegalnim. Prav zaradi urejene zakonodaje na področju dela na črno, ki ga s pomočjo nadzornih organov preprečuje, je mogoče razložiti tudi upad neformalnega dela zlasti po letu 2001.

3.3 VPLIV TRANZICIJE NA PREŽIVLJANJE PROSTEGA ČASA

V sodobnem svetu se srečujemo z očitnim protislovjem, saj družbe vedno bolj temeljijo na delu, hkrati pa trpijo zaradi njegovega vedno večjega pomanjkanja. Zaradi hitrega tehnološkega razvoja je odstotek zaposlenih vse manjši, obenem pa ti ljudje delajo vedno več, saj delovni čas v razvitih državah praktično ni več reguliran (Pavlovič, 2001).

Zaposleni ljudje imajo zelo malo prostega časa. Ta je dostikrat pod vplivom delovnega ozračja, saj se vsi pritiski, možnosti in nezmožnosti, ki jih delavcu nudi delo, odsevajo tudi v zasebnem življenju.

Na drugi strani se nahajajo brezposelne osebe, ki imajo veliko prostega časa, a nimajo sredstev, da bi ga preživel kvalitetno.

Medtem ko sta bila za zaposlene v osemdesetih in pred tem sobota in nedelja (razen nekaterih izjem) prosta dneva, se delo v obdobju tranzicije večkrat nadaljuje oziroma zavleče tudi v soboto in nedeljo. Prosta sobota in nedelja s čisto fiziološkega vidika sicer nimata pravega

smisla, a sta socialno dragocena za življenje z družino in prijatelji (za razvoj socialnih odnosov) (Sušnik, 1992).

Socialistični sistem je skoraj slehernemu delavcu omogočal združevanje poklica in družinskega življenja. Zaposleni so preživeli na delovnem mestu povprečno 8 ur dnevno, delo pa ni bilo tako psihično obremenjujoče kot danes.

Podjetja so zaposlenim nudila dostop do letovišč in počitniških domov, organizirala kulturne in športne prireditve ter vzdrževala športne in kulturne objekte, ki so združevala in povezovala delavce. Na ta način se je krepila tudi lojalnost in pripadnost podjetju, kolektivizem pa je bilo tako kot na delovnem mestu čutiti tudi v prostem času.

V tržnem gospodarstvu pa so številne možnosti (počitniški domovi, športni objekti), za katere so v socializmu na splošno skrbela podjetja, kjer je bil posameznik zaposlen, prepuščene trgu. Koncept enotnosti je torej zaključen; povečanje družbene neenakosti se kaže tudi v različnih načinih preživljanja prostega časa, saj je tudi slednje pogojeno s finančnimi zmožnostmi posameznika. Nekdaj kolektivni duh vedno bolj nadomešča individualizem na vseh področjih, vključno s prostim časom.

TRANZICIJSKA ZGODBA (empirični del)

Prejšnje strani moje diplomske naloge sem namenila predstavitvi osnovnih konceptov, sedaj pa prehajam na empirični del, kjer bom tranzicijsko obdobje osvetlila s pomočjo sogovornikov.

UVODNI DEL

V študijskem letu 2003/2004 smo v okviru seminarja Konflikti in zaupanje njegovi slušatelji izvedli kvalitativno raziskavo na temo Vpliv tranzicije na spremembo vsakdanjega življenja, ki je tudi tema moje diplomske naloge.

Vsak izmed nas je s pomočjo sogovornika, ki je bil zaposlen v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, opravil polstrukturiran intervju, ki je trajal približno eno uro.

Intervjuvanci so bili stari od 42 do 59 let. 17 sogovornikov je bilo moških in 16 žensk; vseh skupaj torej 33. Največ izmed njih je imelo končano srednjo šolo (14), sledili so tisti z univerzitetno izobrazbo (8), nato intervjuvanci s poklicno šolo (5), 2 intervjuvanca sta imela višjo izobrazbo, po eden osnovno in visoko šolo ter prav tako po en sogovornik z magisterijem in doktoratom.

Intervju smo študentje izvedli na podlagi vprašalnika (dodajam ga v prilogi), ki smo ga s pomočjo profesorja oblikovali na predavanjih.

Vsak študent je intervju posnel na diktafon, ga nato dobesedno prepisal ter zatem v celoti analiziral.

Vprašalnik za pogovor odprtega tipa je obsegal pet tematsko povezanih sklopov (ti vsebujejo vrsto podvprašanj):

- Splošni del
- Redno delo
- Dopolnilno delo v prostem času

- Prosti čas
- Ocena sprememb

Na koncu intervjuja so sledili še osnovni podatki o intervjuvancu: spol, starost, izobrazba ter položaj na delovnem mestu.

Osrednje raziskovalno vprašanje smo definirali takole: Kakšen je (bil) vpliv tranzicije na spremembo vsakdanjega življenja v Sloveniji?

Predmet našega raziskovanja je bila torej analiza življenjske zgodbe posameznika v času tranzicije. Vsak intervjuvanec je s svojega vidika opisal doživljanje teh prelomnih sprememb vse od osemdesetih let pa do danes.

Namen intervjuja je bil osvetliti življenjsko zgodbo sogovornika, ki nam je razložil ter podal kronološki pregled svojih delovnih izkušenj vse do danes. Tako smo si na podlagi posameznikovih občutkov in izkušenj pridobili vpogled v tranzicijsko problematiko ter ugotavljali, v katerih segmentih v sferi dela kot tudi prostega časa so se odvijale največje spremembe in zakaj.

Naš cilj pa je bila analiza polstrukturiranega intervjuja: kje, kako, zakaj in na kakšen način se je tranzicija dotaknila oziroma prizadela našega sogovornika.

Vsaka zgodba, enkratna in neponovljiva, nam je odkrila različne instrumente, ki so se jih posamezniki posluževali za čim bolj umirjen prehod. Nekateri so zmagali, drugi so poraženi.

Za končni povzetek analiz intervjujev, ki sledi, imajo precejšnjo zaslugo sošolci, s katerimi smo skupaj obiskovali seminar. Vsakemu posebej se še enkrat zahvaljujem za njegov prispevek, ki je moji diplomski nalogi doprinesel košček tranzicijske zgodbe, ki jo bom poskusila sestaviti v neko zaključeno celoto.

V končni analizi intervjujev sem dala poudarek tistim elementom oziroma odgovorom, mnenjem, občutkom ter izkušnjam sogovornikov, ki so se v posameznih intervjujih največkrat pojavljali. Ti odražajo rdečo nit tranzicije.

Moja analiza razkriva, da zaposleni v javnem sektorju v obdobju tranzicije niso tako neposredno občutili drastičnih sprememb, ki so jim bili priča zaposleni v gospodarstvu.

Javni uslužbenci so tudi sami ugotovili, da v javnem sektorju ni bilo tako hudega prehoda iz socialističnih časov v čas tranzicije ter poudarili, da so delavci v zasebnem sektorju veliko bolj izpostavljeni trgu delovne sile in je njihova zaposlitev precej bolj negotova.

»Nesporno lahko ugotovim, da v javnem sektorju ni bilo tako krutega prehoda iz socialističnih časov v čas tranzicije. Sam osebno sem imel srečo, ker sem bil in sem še vedno zaposlen v javni upravi, kjer ni prihajalo do večjih pretresov. V javnem sektorju je hipotetično sicer mogoče, da ostaneš brez dela, je pa manj verjetno« (moški, star 50 let, univerzitetna izobrazba, direktor občinske uprave).

»Razlika med industrijo in javno upravo je kot noč in dan« (moški, star 56 let, poklicna izobrazba, šofer – avtomehanik).

1 SPLOŠNI DEL

1.1 ŽIVLJENJE PRED ZAČETKOM TRANZICIJE IN ŽIVLJENJE V DEVETDESETIH

Časov pred začetkom tranzicije se intervjuvanci spominjajo z nostalgijo in jih na splošno pozitivno ocenjujejo, kljub nekaterim slabim platem (ekonomija ni bila primerljiva s svetovno konkurenco, primanjkovalo je nekaterih dobrin - na primer kave, pralnega praška, zobne paste, goriva; za odhod v tujino je bilo potrebno plačati depozit...), ki so zaznamovale takratno obdobje. Menijo, da je bila tedanja socialistična ureditev dobra in je skoraj v nobenem pogledu ne moremo primerjati z današnjo oziroma bi bilo danes potrebno vložiti veliko več energije in časa, da bi življenje potekalo po nekdanjih socialističnih tirnicah.

»V obdobju socializma smo živeli brez večjih eksistencialnih problemov. Nismo se obremenjevali s tem, kaj bo prinesel jutrišnji dan; imeli smo občutek, da se nam življenje odvija spontano« (ženska, stara 56 let, višja izobrazba, knjižničarka).

»Vsega je bilo dovolj. Imeli smo kar dober družbeni status, vsako leto smo hodili na morje, smučat... Lepo je bilo« (moški, star 58 let, poklicna izobrazba, montažer).

Tedanjo socialistično družbeno ureditev so po besedah sogovornikov zaznamovale stabilnost, predvidljivost, solidarnost, medsebojno zaupanje, občutek socialne varnosti in večja premoženjska enakost (kot danes). *»Do leta 1990 smo bili vsi enaki. Nekdo je imel par čevljev, drugi pa dva«* (moški, star 54 let, srednješolska izobrazba, s.p.).

V medčloveških odnosih je bilo prisotno spoštovanje in toplina, kar se je izražalo tudi na raznih proslavah in praznovanjih. *»Te socialistične proslave so bile res manifestne, mogočne, polne raznih rekvizitov, mogoče je bilo čutiti celo nekaj strahospoštovanja, zato smo se res potrudili za vsako proslavo posebej«* (ženska, stara 55 let, višja izobrazba, predmetna učiteljica slovenskega jezika).

Intervjuvanec obdobje socializma opisuje z besedami: *»To je bilo obdobje socializma s človeškim obrazom, obdobje, ko je bil prisoten duh bratstva in enotnosti«* (moški, star 51 let, magister ekonomije).

Danes se soočamo s krizo vrednot, saj so vrednote, ki se uveljavljajo, vse bolj vezane na posameznika in vedno manj na družbo. Človek človeku predstavlja konkurenco, naše

delovanje je vse bolj individualistično, egoistično in tekmovalno usmerjeno, medsebojni odnosi pa so precej hladni in brezosebni. V ospredje prihaja denar in z njim povezane materialne dobrine. *»Skozi življenje hodim z nekim grenkim priokusom, da ta družba ni dovolj socialna in da je ideja »družba po meri človeka« zamenjala ideja »družba po meri kapitala«* (ženska, stara 56 let, višja izobrazba, knjižničarka).

Intervjuvanci so pogosto izpostavili tudi izredno ugodne možnosti najema kredita v sedemdesetih in osemdesetih (kreditni so bili ugodni zaradi takratne visoke inflacije), s pomočjo katerega so si precej lažje kot danes zgradili hišo ali kupili stanovanje.

Medtem ko pred tranzicijo pridobivanje denarja ni bil takšen problem, pa je bilo za razliko od časov po njej precej težje priti do raznih dobrin, materiala. Danes je ravno obratno: denarja je vse manj, ponudba dobrin in storitev na trgu pa, lahko bi rekli, neskončna.

Ena od očitnih sprememb v tem času je tudi (z)možnost preživljanja dopusta, počitnic, pripovedujejo sogovorniki. Včasih je skoraj sleherni podjetje razpolagalo s počitniškimi kapacitetami, ki so vsem zaposlenim omogočale cenejše letovanje. Ne glede na zaslužek si je to lahko privoščil skoraj sleherni, saj ni predstavljalo večje obremenitve za družinski proračun. *»Prej smo lahko koristili sindikalno prikolico: pred mano je bila notri snažilka, za mano pa je prišel direktor«* (moški, star 54 let, doktor znanosti).

V devetdesetih pa podjetja, ki so zašla v krizo, te kapacitete prodajajo; s tem drastično upadajo tudi odhodi zaposlenih na morje, v zdravilišča, v hribe... *«Z ženo že 14 let nisva bila na morju; živimo pač iz meseca v mesec«* (moški, star 58 let, srednješolska izobrazba, upokojenec).

Medtem ko smo do konca osemdesetih živeli v eno partijskem sistemu, smo po osamosvojitvi prešli na večstrankarski sistem. V želji za oblast v ospredje vse bolj prihajajo boji med strankami.

Slovensko gospodarstvo je bilo v bivši Jugoslaviji v razcvetu in je obvladovalo celoten trg, novi časi pa so s seboj prinesli nekaj do tedaj nam nepoznanega: borbo za preživetje na trgu, kjer si na milost in nemilost prepuščen samemu sebi. *»Vsak dan je borba za preživetje«* (moški, star 58 let, poklicna izobrazba, montažer). Biti ob pravem času na pravem mestu je nekakšno pravilo za uspeh v krutem kapitalističnem svetu, se zavedajo intervjuvane osebe.

Zaradi prestrukturiranja gospodarstva smo priča stečajem podjetij in naraščajoči brezposelnosti, prihaja do vedno večjih premoženjskih razlik. Širijo se socialni nemiri, zgodbe o varnih zaposlitvah je konec. *»Prej nas je bilo v Železarni Ravne zaposlenih okrog 7000, danes pa nas je manj kot 2000«* (ženska, stara 46 let, poklicna izobrazba, delavka v brusilnici).

S pojavom privatne lastnine in lastniške strukture v gospodarskih družbah v ospredje vse bolj prihaja racionalizacija stroškov in delo postane privilegij. Število delovnih mest upada. *»Zadnjega delavca so pri nas v brusilnici zaposlili leta 1986, pred tem pa so vsako leto zaposlili najmanj dva nova delavca«* (ženska, stara 46 let, poklicna izobrazba, delavka v brusilnici). Nova tehnologija vse bolj nadomešča potrebe po fizični delovni sili.

1.2 DELO (ZAPOSILITEV) IN PROSTI ČAS V OSEMDESETIH IN PRED TEM

Delovna mesta so bila v osemdesetih ter pred tem varna in zaslužki primerni. Službe so bile na razpolago vsem, tako tistim s končano (srednjo, visoko) šolo kot tudi tistim brez nje. *»Službo se je praktično dalo dobiti za vsakim vogalom* (ženska, stara 52 let, osnovnošolska izobrazba, invalidska upokojenka). V tistem času je bila velika potreba po visoko izobraženem kadru in predstavniki različnih podjetij so novačili mlade, ko so zaključili s študijem. Tovarne so zavzeto iskale delavce, za nekatere panoge celo v drugih državah bivše Jugoslavije. Delavski razred je imel, kot vodilna sila, vodena s strani komunistične partije, precejšnjo moč in veliko pravic.

Pred tranzicijo je intervjuvanim osebam po večini že osem urni delavnik zadoščal za dostojno življenje (danes pa se od osmih ur dela le stežka preživi). Prejšnje obdobje je bilo po njihovih besedah precej manj stresno, pri relativno nizki produktivnosti in nizkem angažiranju se je relativno dobro živelo. *»Tisti, ki so delali v pisarnah, so lahko med službo počeli vse sorte... Nekateri so hodili domov kuhat, spet drugi pa so se znašli tudi v Avstriji, kamor so hodili švercat«* (moški, star 58 let, srednješolska izobrazba, upokojenec).

Dan sogovornikov je bil razdeljen nekako takole: 8 ur je bilo namenjenih (rednemu) delu, 8 ur spanju in preostalih 8 ur prostemu času oziroma vsakdanjim opravilom, ki so se od

posameznika do posameznika seveda razlikovala (skrb za otroke, sprehodi, ogled kino predstav...).

Cilji dela so bili bolj količinske narave in proizvodnja ni bila toliko vezana na posamezne roke. Plača je bila redna, izobraževanje dostopno, prostega časa je bilo zadosti in zaposleni so lahko poleg vsega koristili tudi počitniške zmogljivosti podjetij.

1.3 DELO (ZAPOSILITEV) IN PROSTI ČAS V DEVETDESETIH

Mnogi respondenti so bili v devetdesetih v svojih podjetjih priča stečaju in prisilni poravnavi, temu pa so sledila odpuščanja, zmanjševanje števila delovnih izmen, prekvalifikacije in predčasno upokojevanje delavcev, zaprtje nekaterih obratov, prodaja neproizvodnih objektov in prodaja ali propadanje počitniških kapacitet, saj podjetja niso imela dovolj sredstev za njihovo vzdrževanje.

Ljudje so doživljali velike travme – izguba službe, dohodkov, čakanje na zavodu, nizke socialne pomoči, odtujitev od sodelavcev ... *»Včasih si imel vse, kar naenkrat pa nič«* (moški, star 58 let, poklicna izobrazba, montažer). Nekateri so dobili odpravnine, drugi ne; vendar so bile te v mnogih primerih precej nizke.

Nezadovoljstvo delavcev z nastalimi razmerami je preraslo tudi v stavke, ko so delavci največkrat zahtevali izplačilo neizplačanih plač. *»Včasih je bila plača redno osemnajstega v mesecu, danes pa takega čudeža ne pričakujemo več«* (moški, star 53 let, višja izobrazba, vodja izmene).

Na osnovi opisanih razmer lahko sklepamo o vsesplošnem alarmantnem stanju v gospodarstvu, ki je kot orkan za seboj puščalo množice brezposelnih in propadla podjetja.

V podjetjih so in še potekajo temeljite reorganizacije, konkurirati pa poskušajo s kvalitetnejšimi izdelki, ki so plod bolj zahtevne obdelave v krajših dobavnih rokih.

Danes je dobiti delo precej zahtevna naloga, predvsem za začetnike in starejše ljudi. Možnost izbirati ustrezno delo je prav tako minimalna; potrebno je poprijeti kar za delo, ki se ponuja na trgu.

Priča smo tudi vse pogostejšim dnevnim migracijam na delovno mesto, saj so priložnosti za pridobitev zaposlitve v bližnji okolici zelo redke.

Posameznik ima vse več obveznosti in odgovornosti, tempo njegovega življenja postaja vse hitrejši. Delovni čas se večjemu delu sogovornikov podaljšuje in zavoljo tega skrajšuje prosti čas; marsikatera služba pa od njih zahteva še delo na domu. Torej je prostega časa vse manj in lahko rečemo, da je meja med prostim časom in delom zabrisana. *»Vse misli so podrejene skrbi za ohranitev delovnega mesta in lahko rečem, da prostega časa sploh ni«* (ženska, stara 56 let, višja izobrazba, knjižničarka).

Nekateri sogovorniki so ugotavljali, da je prosti čas odvisen od dela, ki ga posameznik opravlja, veliko pa tudi od človeka samega oziroma njegovih prioritiet, samoorganizacije in volje.

2 REDNO DELO

2.1 DELO PREJ IN DELO SEDAJ: OPIS SOGOVORNIKOVE DELOVNE ORGANIZACIJE

Večina podjetij, v katerih so (bili) zaposleni sogovorniki, je prelomnico v svojem poslovanju doživela po letu 1991, ko so morala velik delež svoje prodaje preusmeriti iz bivših jugoslovanskih trgov na trge Evrope, Amerike, Azije in Afrike. Delovni pogoji v teh podjetjih so se poslabšali. Nadrejeni so zahtevali vse večjo kvaliteto izdelkov. V nekaterih primerih delavci niso imeli na voljo dovolj časa, da bi novim kakovostnim zahtevam ustregli, kar je pomenilo, da pričakovane norme niso dosegli in plače so se posledično znižale do te mere, da so delavci z njimi komaj pokrili stroške osnovnega preživetja.

Z največjimi spremembami se soočajo fizični delavci. Ne le znižanje plač, tudi odnosi z nadrejenimi so se precej spremenili. Delavec je bil v času socializma deležen precej več spoštovanja kot danes, lažje si je izbojeval svoje pravice. Danes po besedah nekaterih sogovornikov delavec v podjetju predstavlja le še številko. Med zaposlenimi pa prevladuje občutek, da so zlahka zamenljivi. *»Sedaj si bolj ujetnik podjetja, kjer v veliki meri razpolagajo s tabo«* (moški, star 54 let, doktor znanosti).

»V današnji dobi, dobi kapitalizma, je pomembno zgolj blago kot rezultat dela in ne družbena plat dela. Po Marxovi teoriji obstaja smisel dela le v ohranjanju človekove fizične eksistence, kar pomeni, da ima delo samo ekonomsko vrednost« (ženska, stara 52 let, osnovnošolska izobrazba, invalidska upokojenka).

Intervjuvane osebe, ki so v tem času ostale brez zaposlitve, pa svojih občutkov kar ne znajo opisati z besedami. *»Težko je opisati ... Ko enkrat dobiš pošto, da te ne potrebujejo več, te stre. Občutek imaš, kot da nisi več potreben za življenje, da nisi ničesar vreden«* (ženska, stara 52 let, osnovnošolska izobrazba, invalidska upokojenka). Že sama misel na to, da so v neki tovarni pustile pol svojega življenja, človeka ubija, pravijo. Ni več tiste delovne rutine, tistih osem ur, ko je v ušesih odmevalo ropotanje strojev. In ob izgubi zaposlitve so se jim nenehno postavljala vprašanja, kot: *»Kaj pa zdaj, kako vendar iti naprej brez rednega dohodka, kako preživljati družino in sebe ...«*.

2.2 PLAČE: TRENDI

Pred tranzicijo ni bilo tako radikalnih razlik v plačah kot danes. Variabilnega dela plače v glavnem ni bilo, saj so imeli tako imenovano filozofijo skupne norme. V primeru, da je podjetje poslovalo slabše, so to pri prejetju plač občutili vsi zaposleni. Po tranziciji pa, pravijo sogovorniki, v prej omenjeni situaciji negativne posledice najprej občutijo zaposleni na najnižjih delovnih mestih.

V obdobju tranzicije so v nekaterih podjetjih delavci na prošnjo uprave pristali celo na 10 % nižje plače v upanju, da bi s tem podjetje rešili finančnih težav.

V osemdesetih letih in pred tem so poleg fiksnega dela plače v nekaterih podjetjih vsako leto dobivali tudi trinajsto plačo - regres, ki pa ni bil vedno izplačan v denarju, ampak tudi v obliki bonov. Prav tako regres ni bil zmeraj izplačan v enkratnem znesku, temveč v parih obrokih. Bone so največkrat dobili kar za porabo v lastnem podjetju, saj je tako denar ostal v podjetju.

Plače so bile v osemdesetih in pred tem dosti bolj sigurne, zaposleni se z njimi niso obremenjevali, kajti bile so zagotovljene. Danes pa je to vse bolj relativno, menijo vprašani. Za plačo se moraš boriti in si jo zaslužiti.

Intervjuvanci ugotavljajo, da je plačni sistem pri nas v večji meri odvisen od uspeha sindikatov v posameznih panogah.

Razmerje plač med direktorjem in delavci je bilo pred tranzicijo zaradi sistema »uravnilovke« približno 1:3, in to je omogočalo enakost med posamezniki oziroma preprečevalo prevelike razlike med njimi. *»Včasih ni bilo direktorja, ki bi bil preveč bogat in ne čistilke, ki bi bila preveč revna«* (moški, star 56 let, poklicna izobrazba, šofer – avtomehanik). Uveljavljena je bila tako imenovana teorija enakih želodcev, kar je pomenilo, da mora tisti, ki prispeva manj, ravno tako jesti kot tisti, ki prispeva več, kajti vsi so lačni. Današnjega razmerja plač pa vprašani ne znajo natančno oceniti, saj so plače vodilnih skrivnost. Razmerje ocenjujejo nekje od 1:20 do 1:30.

Sogovorniki o variabilnem delu plače v veliki večini menijo, da je dobra zamisel in mora obstajati, saj lahko za zaposlene pomeni precejšnjo motivacijo in s tem povečanje kvalitete

njihovega dela. Gibljivi del plače naj bi bil vgrajen v sistem nagrajevanja, s tem da bi morala normalna plača ob doseganju pričakovanih delovnih rezultatov zadoščati za dostojno življenje. Variabilni del plače naj bi znašal od 0 do 30 %.

2.3 DELOVNI ČAS PREJ IN SEDAJ

Delovni čas je bil v predtranzicijskem obdobju večinoma fiksen.

Intervjuvanci pravijo, da delo zavzema vedno večji delež dneva, priča smo vse višjim zahtevam glede kvalitetno opravljenega dela, a plače z redkimi izjemami ostajajo na istem nivoju. Delodajalci skušajo izsiliti več dela za manj plačila. *»V 80. letih smo rekli, da gremo v službo, danes pa pravimo, da gremo v službo delat«* (ženska, stara 48 let, univerzitetna izobrazba, laborantka).

Vse bolj opazen je trend zaposlovanja za določen čas, medtem ko so bile v obdobju socializma skoraj vse zaposlitve sklenjene za nedoločen čas.

Nadurno delo je bilo pred tranzicijo v nekaterih podjetjih plačano. *»V obdobju do leta 1990 je bilo nadurno delo plačano 150 %, če pa se je to delo opravljalo v nedeljo, je bilo plačano 200 %, in to brez pardona* (ženska, stara 56 let, višja izobrazba, knjižničarka). To je zaposlenim predstavljalo dodaten zaslužek; v drugih podjetjih pa nadurno delo ni bilo plačano, pač pa se je kompenziralo s prostim časom. Slednje je v veliki meri uveljavljeno še danes.

V proizvodnih panogah je bilo v osemdesetih praviloma prisotnih tudi več delovnih izmen (ponavadi tri ali štiri), ki so se danes skoraj povsod skrčile oziroma se je njihovo število zmanjšalo.

2.4 KAKOVOST SOGOVORNIKOVEGA DELA: SPREMEMBE

Danes je vseživljenjsko učenje sestavni del posla, saj je brez nenehnega izobraževanja in izpopolnjevanja težko slediti konkurentom. V ospredje prihajajo do nedavnega zatirane vrline, kot so kreativnost, samoiniciativnost, fleksibilnost zaposlenih in podobno. *»Ustvarjalno svobodo v svojem poklicu sem doživela šele po letu devetdeset«* (ženska, stara 59, srednješolska izobrazba, učiteljica razrednega pouka).

V proizvodnji je potrebno upoštevati mednarodne ISO standarde, ki zahtevajo uporabo kakovostnih materialov; temu primerno pa je bilo potrebno prilagoditi oziroma spremeniti tudi tehnologijo in postopke dela, ki so zdaj veliko bolj zahtevni ter dovršeni. Posledice teh sprememb se kažejo v precej krajšem času, potrebnem za izdelavo posameznega izdelka ter v njegovi kvaliteti. Le s kvalitetnimi in dovršenimi izdelki je moč konkurirati na že zelo nasičenem trgu, so enotnega mnenja intervjuvanci. *»Danes ne moreš prodati izdelka, ki nima kakovosti že vgrajene«* (moški, star 49 let, univerzitetna izobrazba).

Vsa podjetja si želijo obstati in uspeti. Bitka med njimi je neusmiljena, rojevajo se nove ideje in načrti, vsi si prizadevajo za dobro promocijo, kar jim omogočajo množični mediji.

Za razliko od opisanega pa se *»v osemdesetih in pred tem roki dobav niso spoštovali, saj so bili določeni izdelki zelo iskani in oseba, ki je ta dotični izdelek želela imeti, je morala počakati, da je bil narejen. Zgodilo pa se je tudi, da je kupec za zelen proizvod plačal višjo ceno od dogovorjene«* (moški, star 51 let, magister ekonomije).

2.5 ENAKE MOŽNOSTI IN UPRAVLJANJE RAZLIČNOSTI (POLOŽAJ ŽENSK)

Sogovornice praviloma ugotavljajo, da so bile in so na trgu delovne sile ženske še vedno bistveno drugače obravnavane kot moški, saj si morajo precej bolj prizadevati za doseg visokega položaja v podjetju kot moški.

Na vodilnih položajih še vedno najdemo predvsem moške, kar kaže, da so ženske še vedno sprejete kot manj sposobne in uspešne. *»Povsod, kjer sem delala, so bili direktorji moški«* (ženska, star 46 let, srednješolska izobrazba, zavarovalni referent škod in likvidator nezgod). Kljub modernizaciji, globalizaciji, urbanizaciji in demokratizaciji v družbi še vedno vlada neenakost med spoloma. Ženska je še vedno dojeta kot čustvena, preveč nežna, neracionalna, primerna le za gospodinjenje in vzgajanje otrok. Moški naj bi jo s svojo racionalnostjo, nesimentalnostjo in fizično močjo prekašal. A si ženske kljub težjemu položaju, ki ga imajo v družbi, počasi le utirajo pot na višja delovna mesta.

Dogaja pa se tudi to, da ženske za enako opravljeno delo prejmejo nižje plačilo kot moški.

Mnenje večine moških intervjuvancev pa je, da so ženske danes bolj prisotne v javnem življenju in na visokih položajih kot v času pred tranzicijo. *»Danes so možnosti žensk glede*

vodilnih položajev veliko večje, res pa je, da ženske na vodilnih položajih ponavadi nimajo prav veliko skupnega z družino, in sicer je nimajo ali pa jo zapostavljajo na račun kariere» (moški, star 49 let, univerzitetna izobrazba). Okoliščine zaradi samega načina življenja (podaljševanje delovnega časa, stres na delovnem mestu, preobremenjenost...) so precej težje kot nekoč, ko je bila socialna komponenta precej močnejše zastopana in ni bilo vse podrejeno tempu tržnega delovanja.

Zaščita mater in žena je danes občutno slabša, saj jih skušajo delodajalci na vse možne načine izigrati. *»Vem, da morajo ženske v določenih podjetjih podpisati pogodbo, da še toliko in toliko let ne bodo zanosile, kar se mi zdi totalen absurd. Nosečnost je nekaj najbolj naravnega in glede na to, da je pri nas nataliteta dokaj nizka, bi morali rojstva podpirati, ne pa jih omejevati«* (ženska, stara 42 let, srednješolska izobrazba, delavka v proizvodnji).

2.6 DISCIPLINA: KLJUČNE SPREMEMBE

Disciplina je bila v času pred tranzicijo na zadovoljivi ravni. Delavci so imeli več pravic, kot jih imajo danes, kar pa sogovorniki povezujejo tudi s sistemom, ki je bil delavskemu razredu zelo naklonjen. *»Slabemu delavcu si težko stopil na rep, ker so bili postopki dolgi, ker si moral imeti močne dokaze in ker je imel sindikat precejšnjo moč«* (moški, star 51 let, magister ekonomije). Delavci so sicer morali prinašati potrdila o odsotnosti z dela, bila pa je ustanovljena tudi komisija, ki je proučevala tovrstne primere; a je bilo, po besedah intervjuvanih, takrat veliko lažje oditi na bolniško ali dopust kot danes, ko si zaposleni zaradi strahu pred izgubo dela izostankov, razen nujnih, ne privoščijo ravno pogosto.

Danes je delovnih mest vse manj, delodajalci pa to stanje izkoriščajo in izvajajo nad delavci vedno večji pritisk in nadzor tako nad prihodom in odhodom na delovno mesto kot tudi nad samim delovnim procesom. Večjo kontrolo delavca na delovnem mestu omogoča visoko razvita tehnologija. *»Tehnologija je tako napredovala, da se delavce lahko kontrolira na veliko načinov, kot je videonadzor in podobno«* (moški, star 54 let, srednješolska izobrazba, s.p.).

Posledica povečane kontrole nad zaposlenimi se kaže v njihovi večji obremenjenosti ter v precej bolj formaliziranih in napetih odnosih med nadrejenimi in podrejenimi. Zaposleni v določenih podjetjih so priče raznim konfliktnim situacijam, ki nastajajo predvsem zaradi vse

večjih zahtev na delovnem mestu (tako glede normativov kot tudi glede kakovosti) ter zaradi množičnega odpuščanja (so)delavcev. *»V obdobju tranzicije je na delovnem mestu prihajalo do preprirov in tekmovalnosti. Vse nas je bilo strah, da ne bi izgubili dela«* (moški, star 43 let, višja izobrazba, komercialist).

2.7 ZDRAVJE, VARNOST IN DELOVNI POGOJI

Stresne situacije, ki marsikdaj privedejo tudi do različnih psihičnih motenj, so po tranziciji postale sestavni del zaposlitve. *»Stresa včasih skorajda nismo poznali. Danes pa marsikdo od nas tudi ponoči, v sanjah podoživlja svoj delavnik«* (moški, star 52 let, višja izobrazba, delovodja internega transporta). Medtem ko so bili pred tranzicijo stresom precej bolj izpostavljeni zaposleni na vodilnih, ključnih delovnih mestih, stres dandanes ni več prizanesljiv do nikogar. Delodajalci izvajajo nad delavci nenehen pritisk – zahtevajo kvaliteto in kvantiteto. Zaposleni pa se, ne glede na vrsto dela in višino plače, bojijo za svoj položaj.

Pred tranzicijo je bila država precej bolj socialna. Glede pridobitve porodniškega dopusta in bolniške ponavadi ni bilo nobenih zapletov in komplikacij, kot se to vse bolj pogosto dogaja danes.

Zaposlene ponekod za neprekinjeno trimesečno delo (brez bolniškega staleža) motivirajo celo z denarno nagrado oziroma bonusom. In tako delavci za čas (kratkotrajne) boleznij raje koristijo redni dopust.

Glede varnosti na delovnem mestu so zaposleni seznanjeni s tem, katera zaščitna oprema oziroma pripomočki ustrezajo določenemu delovnemu mestu. Če pravil glede tega ne upoštevajo, sledijo sankcije, saj so namreč kazni v primeru neupoštevanja varnostnih pravil visoke tako za neposrednega kršilca kot tudi za nadzorno osebo. *»Po tranziciji so predpisi glede varnosti pri delu poostreni, medtem ko je bilo včasih vse bolj po domače«* (moški, star 54 let, srednješolska izobrazba, s.p.).

Na splošno je nesreč pri delu v devetdesetih letih manj kot pred tem, kar je v večji meri posledica dovršene in posodobljene tehnologije ter strožjih varnostnih ukrepov. Nekateri sogovorniki ugotavljajo, da so se delovni pogoji v njihovih podjetjih spremenili na bolje, vsaj kar se tiče tehnične opremljenosti: danes delo poteka v klimatiziranih prostorih, ljudje imajo

na voljo različne komunikacijske naprave in pripomočke od mobilnih telefonov, telefaksov, pa do najsodobnejših računalnikov, skenerjev ...

3 DOPOLNILNO DELO V PROSTEM ČASU

Kar nekaj intervjuvanih oseb je pred tranzicijo v prostem času opravljalo dopolnilno delo, kar jim je omogočal ugoden delovni čas (ponavadi je trajal od 6.00 do 14.00 ali pa od 7.00. do 15.00) in dejstvo, da siva ekonomija praktično ni bila nadzorovana. *»Siva ekonomija je cvetela, še zlasti poklici, kot so gradbeniki, mizarji; tisti, ki so znali svoj poklic unovčiti«* (moški, star 51 let, magister ekonomije). Med sogovorniki je tudi precej takih, ki dopolnilnega dela niso opravljali, saj jim je osemurni delavnik prinašal zadosti denarja za preživetje.

Danes je zaradi pomanjkanja prostega časa in pravne urejenosti ter sistemov davkov veliko manj sive ekonomije oziroma dopolnilnega dela kot v osemdesetih, ko je bilo delo na črno manj strogo nadzorovano. *»Danes ga ni več za srat, ker je 200 % strožji nadzor, a izključno iz naslova dohodka za državo«* (moški, star 47 let, srednješolska izobrazba, s.p.). Zaposleni so tedaj skrajšali delovni čas, da so lahko izven delavnika (ali celo kot nadure) delali.

Mnenje velike večine intervjuvanih je, da je v razmerah, ki vladajo danes, mnogo delavcev poleg rednega dela primoranih za dostojno življenje kak tolar prislužiti tudi izven rednega delovnega časa. Medtem ko je včasih dopolnilno delo pripomoglo k povečanju življenjskega standarda posameznika, danes predstavlja nujnost za ljudi z zelo nizkimi dohodki.

4 PROSTI ČAS

Osemurni delavnik je za večino intervjuvancev preteklost. Današnjemu napornemu tempu primerno je prosti čas posameznikov krajši in ljudje si težko odpočijejo od napornih delavnikov. »Danes za vikend težko odklopim službo« (moški, star 43 let, višja izobrazba, komercialist). Včasih se zdi, kot da ljudje živijo svoje življenje na delovnem mestu in v prostem času zgolj počivajo ter se pripravljajo na nove delovne izzive. To pa pomeni, da sta tako kvantiteta kot kvaliteta v sodobnem svetu na strani delovnega časa, ki je prostemu času odvzel njegovo nekdanjo pomembnost.

Včasih je delavcu ostalo prosto popoldne, ki ga je lahko zapolnil po svojih željah (razni hobiji, šport, samoizobraževanje, dopolnilno delo...). Danes pa je ob spremenjenem delovnem času vse to zelo okrnjeno.

Zavoljo tega pa je na preizkušnji tudi družinsko življenje, ki je bilo po mnenju sogovornikov v času pred tranzicijo veliko bolj kvalitetno. Zaposleni so imeli na razpolago več prostega časa, ki so ga lahko preživeli v krogu svoje družine. Danes pa starši večinoma prihajajo domov v poznih popoldanskih in zgodnjih večernih urah, tako da se z otroki, razen ob vikendih, ne morejo prav dosti ukvarjati.

5 SKLEPNI DEL: OCENA SPREMEMB S STRANI INTERVJUVANIH

V socializmu je bilo precej lažje pridobiti kadrovske štipendije, šola je nekaj pomenila, strahu pred izgubo zaposlitve skorajda ni bilo, pokojnine so bile zagotovljene, pot za pridobitev stanovanja pa še zdaleč ni bila tako trnova kot danes.

Tudi odnosi med zaposlenimi so bili pred tranzicijo na drugačni ravni: več je bilo lojalnosti, solidarnosti in zaupanja ter manj škodoželjnosti in zahrbtnosti, se spominjajo sogovorniki.

S strani sindikata so bili organizirani razni izleti, pikniki, športni dnevi in podobno. Danes pa so vsa ta druženja bolj izjema kot pravilo.

Socialne razlike med ljudmi postajajo vse večje in večje. Bogati postajajo še bogatejši, revni pa še bolj revni.

Zgornjemu sloju prebivalstva se je kakovost življenja močno izboljšala. Dobili so možnost priti do velikega zaslužka, kar včasih po legalni poti ni bilo mogoče. Spodnjemu sloju prebivalstva (ta sloj se je po mnenju sogovornikov povečal), ki se je znašel na socialnem dnu, pa se je življenje močno poslabšalo.

Sogovorniki torej ugotavljajo, da je prišlo do velikih sprememb v okolju, v katerem živijo in delajo. Ugotavljajo, da so se za nekatere spremembe obrnile na slabše in ne morejo mimo dejstva, da so spremembe prinesle kruto realnost, ki smo jo prej samo gledali v filmih in brali v časopisih; da je življenje borba in nič ni danega samo po sebi. So pa spremembe pomenile tudi dejstvo, da si tisti, ki delajo več, ki so sposobnejši, lahko tudi več ustvarijo. *»Današnji čas je za izobraženega, pridnega, sposobnega in zagnanega človeka boljši, za neizobraženega in lenega pa slabši. Kdor hoče biti uspešen, mora resnično garati in se izpostavljati«* (moški, star 53 let, univerzitetna izobrazba, s.p.). Uravntimerke je konec in uspeh je pogojen z delom, znanjem in sposobnostjo, kar pa ne velja čisto za politiko in ljudi, ki ji služijo.

Filozofijo skupne norme so zamenjali kapitalistični nazori, razlike v plačah so vse večje, država je vse manj socialna, siva ekonomija pa vse bolj strogo nadzorovana. Na eni strani so ljudje, ki imajo veliko denarja in skorajda nič prostega časa, na drugi pa ljudje z več prostega časa, a malo denarja.

ZAKLJUČEK

Vpliv tranzicije na spremembo vsakdanjega življenja so v sklepu empiričnega dela zelo slikovito opisale že intervjuvane osebe, dodajam pa še nekaj zaključnih misli.

Osamosvojitve Slovenije v letu 1991 je bila za našo državo pomemben izziv, saj je pomenila začetek preobrazbe na vseh področjih, med drugim tudi na področjih dela in prostega časa.

Po razpadu nekdanje skupne države so bile spremembe boleče: čez noč je bilo izgubljeno nekdanje skupno jugoslovansko tržišče ter prekinjeni vsi gospodarski tokovi na tem področju, kar je predstavljalo veliko spremembo za slovensko gospodarstvo. Slovenski trg delovne sile, ki je skoraj pol stoletja deloval po načelih državno reguliranega gospodarstva, se je moral soočiti s pravili delovanja tržnega gospodarstva.

Začetek tranzicije v Sloveniji je zaznamoval velik upad zaposlenosti in veliko povečanje v odkriti brezposelnosti, ki je bila v Socialistični republiki Sloveniji skorajda neznan pojav. Vzroki zanjo so bili: padec industrijske proizvodnje, stečajni podjetij ter tehnološko in lastninsko prestrukturiranje. Polna zaposlenost je postala preteklost. Upadla je predvsem zaposlitev v družbenem sektorju, kjer je bila tradicionalno zaposlena večina delavcev. To je v veliki meri posledica propada gigantov z več tisoč zaposlenimi. Okrepil se je privatni in negospodarski sektor. Mnogo aktivnih oseb je prešlo med neaktivne (tudi upokojuje).

Izguba jugoslovanskega trga je močno prizadela številne panoge, ki so se morale hitro preusmeriti na zahodna, mnogo bolj zahtevna tržišča. Te novo nastale okoliščine so za podjetja pomenile velike spremembe v organizaciji in proizvodnji; nova tržišča so zahtevala dobre proizvode (v kvaliteti, kvantiteti in časovnih rokih).

Do korenitih sprememb je prišlo na socialnem področju. Z liberalizacijo trga delovne sile je bilo opuščeno zakonsko vzdrževanje polne zaposlenosti in gospodarsko neuspešna podjetja so izginila. Mnogi so pristali na zavodih za zaposlovanje ali pa so bili prisilno upokojeni.

S tem, ko je veliko število delavcev nenadoma izgubilo delo, je njihova socialna varnost postala ogrožena; institucije, ki bi v teh težkih razmerah poskrbele za tako veliko število

brezposelnih, so komaj obvladovale položaj. Pojavile so se torej okoliščine, ki so bile popolnoma drugačne kot v prejšnji državi, ko je bilo delovno mesto nekaj samoumevnega, nekaj, česar nisi mogel tako zlahka izgubiti.

Brezposelne osebe so bile izključene iz aktivnega življenja, postale so revne in socialne razlike so se poglobile. Obdobje socialne, ekonomske in vsesplošne družbene blaginje je minilo.

Nezaposlenost je pri ljudeh povzročila velik psihološki šok; delo je nenadoma postalo dobrina, ki je primanjkuje. Zaposlenost je postala nujna za socialni status v družbi in ekonomski položaj v njej. V sodobnem svetu se srečujemo z očitnim protislovjem, saj družbe vedno bolj temeljijo na delu, hkrati pa trpijo zaradi vse večjega pomanjkanja le tega; odstotek zaposlenih je vse manjši, obenem pa ti ljudje delajo vedno več. Delovni čas teh ljudi krepko presega osemurni delavnik, ki je bil v osemdesetih letih vsesplošno razširjen (glej Eržen, 2004: 10, 11).

V socializmu je veljalo, da je posameznik s podjetjem, v katerem je zaposlen, vezan za celo življenje. Podjetje je od njega pričakovalo zvestobo do upokojitve, lojalnost in izpolnjevanje vseh delovnih obveznosti. V zameno je bila delavcu zagotovljena varnost zaposlitve; v tranzicijskem obdobju pa narašča število zaposlitev za določen čas, poklicna kariera postaja vse bolj diverzificirana, fleksibilnost in prilagajanje razmeram na trgu delovne sile sta nujna (glej Noon in Blyton, 1997: 33).

Konkurenca sili ljudi, da pokažejo svojo individualnost in edinstvenost svojega dela; delavci so tako morali narediti preskok v glavi in iz kolektivizma preskočiti v individualizem, način mišljenja, ki vključuje racionalnost in samointeres.

Rastoč pritisk konkurence vodi ljudi k individualizaciji – med tistimi s podobno izobrazbo, podobnimi izkušnjami in znanjem. Individualizacija je vse večja tudi zaradi ustrezne zakonodaje delovnih razmerij. Posameznik se lahko uveljavi sam, ni mu treba čakati, da ga priznajo organizacije, skupnosti, stranke (Beck, 2001).

Zaželena je fleksibilnost podjetja, ki zahteva hitre premike, odpuščanje in sprejemanje novih delavcev (mobilnost) ter tehnološke spremembe zaradi vse večje konkurenčnosti na trgu. Zaposleni morajo biti pripravljene na prezaposlovanje in doživljenjsko usposabljanje, ki ne poteka več samo v šoli, temveč tudi na delovnem mestu.

»Delavci so danes vse bolj pripravljeni na nenehno usposabljanje in prezaposlovanje, ker so do svoje organizacije lojalni in ker jim tovrstna fleksibilnost kot pogoj preživetja njihovega podjetja zagotavlja ohranjanje stabilne in varne zaposlitve« (Stanojević, 2001a: 19).

Na prehodu iz socializma v kapitalizem poraste siva ekonomija, kar v glavnem lahko pripišemo precejšnjemu povečanju brezposelnosti in tudi zgodnjemu upokojevanju. Predvsem po letu 2001 pa po zaslugi Zakona o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno ter nadzornih organov v službi tega zakona sledimo upadu neformalnega dela.

Vpliv tranzicije se odseva tudi v preživljanju prostega časa, ki je vedno bolj podrejen delovnemu času oziroma delovnim obveznostim, ki jih zaposleni z redkimi izjemami opravljajo tudi izven osemurnega delavnika, če o njem sploh še lahko govorimo. Socialistični časi, ko so zaposleni na delovnem mestu preživeli osem ur, so skorajda zgodovina. Delovni čas se podaljšuje v prosti čas in ljudje, ki so zaposleni, so slednjega deležni bolj malo, medtem ko se na drugi strani nahajajo brezposelne osebe, ki trpijo zaradi pomanjkanja dela.

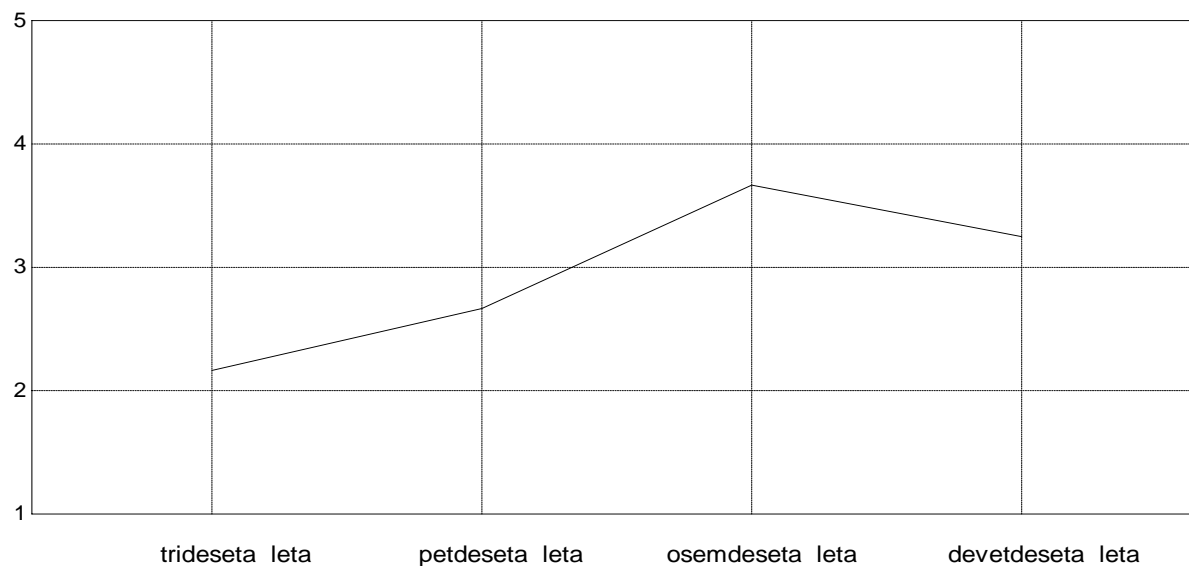
V osemdesetih in pred tem so delavci lahko dopust in prosti čas preživljali tudi v počitniških kapacitetah, ki so bile last podjetij. V obdobju tranzicije je skrb za to v večji meri prevzel trg, saj so bila mnoga podjetja zaradi finančnih težav počitniške objekte primorana prodati.

Sam način preživljanja prostega časa odseva tudi finančne zmožnosti posameznika; socialistični koncept enakosti je torej minil tudi pri preživljanju prostega časa.

Moja celotna diplomska naloga (še posebno njen empirični del) je zaznamovana z nostalgичnimi spomini na preteklo obdobje.

To dejstvo pa potrjuje tudi Raziskava odnosa Slovencev do preteklosti (SJM 95/3). Ta kaže, da je spomin na nekdanji socialistični enopartijski sistem leta 1995, pet let po osamosvojitvi in kljub vojaškemu spopadu, precej pozitiven, še zlasti na ravni spomina na osebno izkušnjo. Obdobje od konca druge svetovne vojne do leta 1990 je večina (67,5 % anketirancev) ocenila z nevtralno oceno (marsikaj dobrega in marsikaj slabega), 24,8 % kot obdobje napredka in dobrega življenja ter 4,6 % kot čas strahu in zatiranja. Podobno je bil ocenjen tudi osebni odnos oziroma spomin do nekdanje skupne države: 50,4 % z nevtralno oceno, 34,1 % kot pretežno pozitiven in 6,8 % kot pretežno negativen. Kar 79,7 % vprašanih leta 1995 ocenjuje tudi, da so v Jugoslaviji živeli dobro, in 8,4 %, da zelo dobro (glej Mihelj in Toš, 2002: 18).

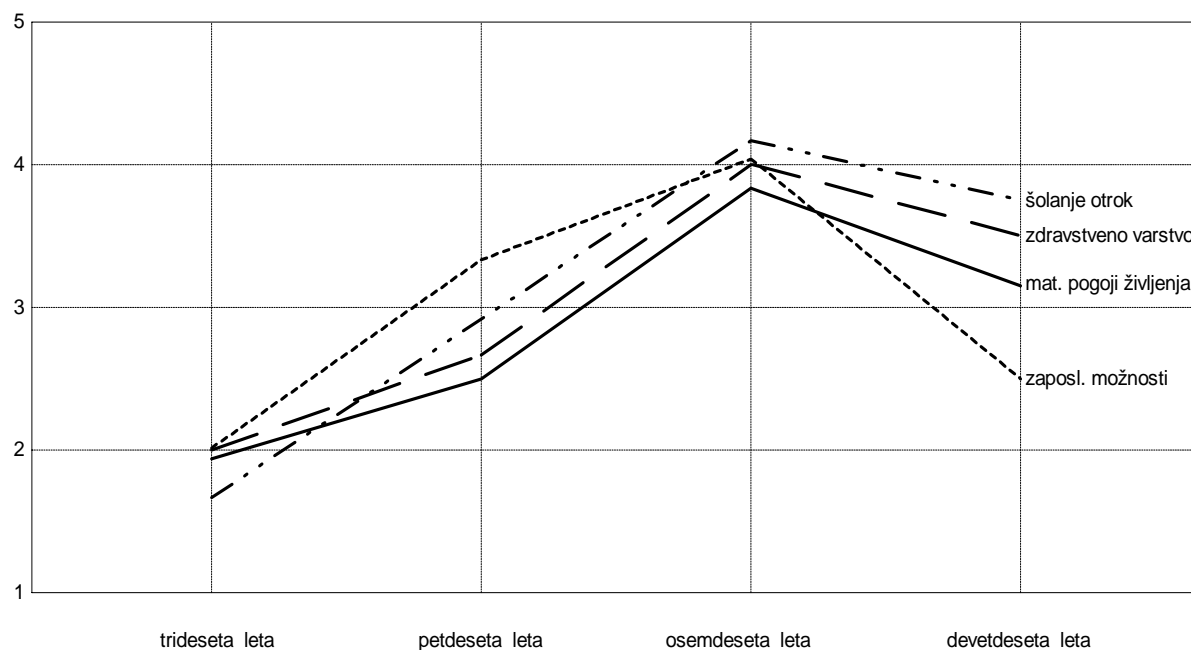
Graf 1: Splošna ocena časovnih obdobj (povprečje na skali od 1 = negativno, do 5 = odlično)

Vir: (1995) Slovensko javno mnenje 1995/3 (N = 1001) v Miheljak in Toš, 2002: 19.

Podobno pa je tudi s tako imenovanimi socialnimi pravicami oziroma oceno socialnega standarda (zdravstveno varstvo, možnosti za šolanje otrok, zaposlitvene možnosti in materialne možnosti za življenje), ki dosežejo vrh v osemdesetih, torej ob zatonu socialističnega obdobja, in v devetdesetih letih po demokratičnih reformah spet nekoliko upadejo (glej Miheljak in Toš, 2002: 19, 20).

Graf 2: Ocena časovnih obdobj po posameznih področjih (povprečje na skali od 1 = negativno, do 5 = odlično)

Vir: (1995) Slovensko javno mnenje 1995/3 (N = 1001) v Miheljak in Toš, 2002: 20.

Analiza, ki sem jo opravila na podlagi triintridesetih intervjujev, se dokaj dobro ujema z ugotovitvami Nika Toša in Vlada Miheljaka, ki zajemajo precej večji vzorec respondentov.

Naj končam z naslednjim citatom: »Slovensko gospodarstvo in politični sistem so v tranziciji, ki se počasi zaključuje, njene bistvene značilnosti pa so nestabilnost, nepredvidljivost, nepopolnost tržnih institucij in mešanje elementov novega kapitalističnega sistema z ostanki socialističnega gospodarjenja in urejanja družbenih odnosov« (Svetličič, 2000: 527).

VIRI IN LITERATURA

(1997) Center za sodelovanje z gospodarstvi v tranziciji. OECD. Gospodarski pregledi: Slovenija 1996 – 1997. Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj, Ljubljana.

(2000) Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2000. Šesto redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

(2001) Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001. Sedmo redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

Beck, Ulrich (2001): Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno. Krtina, Ljubljana.

Bernik, Ivan, Malnar, Brina, Toš, Niko (1997): Slovenian political culture: paradoxes of democratization. V: Danica Fink – Hafner, John R. Robbins (ur.): Making a new nation. Aldershot etc.: Dartmouth, cop, str. 56 – 82.

Brabant, Jozef M. (1998): The Political Economy of Transition: Coming to Grips with History and Methodology. London and New York: Routledge.

Eržen, Irena (2004): Vpliv družbenih sprememb na število poškodb pri delu. Magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Estrin, Saul (1994): The Inheritance. V: Nicholas Barr (ur.): Labour Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. New York: Oxford University Press (Published for the World Bank).

Gelb, Alan H., Gray, Cheryl W. (1991): The Transformation of Economies in Central and Eastern Europe: Issues, Progress and Prospects. Washington: The World Bank.

Hafner- Fink, Mitja (1999): Družboslovna slojevitost in tranzicija v Sloveniji. Slovensko sociološko društvo, posebna številka. Bogata in revna Slovenija – tranzicija in »nove« neenakosti, str.9. Slovensko sociološko srečanje, Portorož.

Hanžek, Matjaž (1998): Poročilo o človekovem razvoju; Slovenija 1998. Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana.

Hanžek, Matjaž, Javornik, Jana, Tršelič, Ana (2000): Spolna neenakost v nekaterih tranzicijskih družbah. V: Maca Jogan (ur.): Tranzicija in (ne)enakost med spoloma. Družboslovne razprave, let. 16, št. 34/35. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 167 – 187.

Ignjatović, Miroljub (2001): »Anatomija slovenskega trga delovne sile«. V: Miroslav Stanojević (ur.): Uspešna nedozorelost. Knjižna zbirka Pravo in gospodarstvo, str. 93 – 109.

Ignjatović, Miroljub (2002): Družbene posledice povečanja priložnosti trga delovne sile. Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede, Ljubljana.

Ivančič, Angelca (1999): Izobraževanje in priložnosti na trgu dela. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Jogan, Maca (2000): Postsocializem in androcentrizem. Družboslovne razprave, let 16, št. 34/35. Tranzicija in (ne)enakost med spoloma, str. 9 – 30. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Kajzer, Alenka (1997): »Histereza brezposelnosti in stagnacija zaposlenosti v obdobju transformacijskega okrevanja v Sloveniji«. IB revija, 7- 8, str. 3- 10.

Kanjuo Mrčela, Aleksandra (1994): Sindikati in privatizacija. Družboslovne razprave, 17 – 18. Sindikati in neokorporativizem na Slovenskem, str. 107 – 120. Inštitut za družbene vede, Ljubljana.

Kavčič, Bogdan, Svetlik, Ivan (1979): Poglavja iz sociologije dela. Delavska enotnost, Ljubljana.

Kirn, Elizabeta (2001): Tranzicija in spreminjanje vrednot v Sloveniji (medčasovna analiza na podatkih projekta Slovensko javno mnenje). Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Kraševac Ravnik, Erna (1996): Varovanje zdravja posebnih družbenih skupin v Sloveniji. Inštitut za varovanje zdravja RS, Slovenska fundacija, Ljubljana.

Lavigne, Marie (1999): The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy. Macmillan: St. Martin' s Press, New York.

Lesar, Maja (2001): Konflikti v tranzicijskih podjetjih/ primer podjetja IUV d.d. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Miheljak, Vlado, Toš, Niko (2002): Pogled nazaj: tranzicija v Sloveniji med demokratizacijo in suverenizacijo. V: Niko Toš, Ivan Bernik (ur.): Demokracija v Sloveniji. FDV, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana.

Moore, Stephen (1998): Sociologija: Ključni pojmi in dejstva. Brezposelnost, 151 – 153. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Noon, Mike, Blyton, Paul (1997): The realities of work. Macmillan Press, Hampshire, London.

Pahor, Sergij, Martelanc, Saša in Maver, Marij (1996): Slovenstvo v tranziciji. 30. študijski dnevi Draga 95. Mladika, Trst.

Pavlovič, Maja (2001): Brezposelnost kot posledica tranzicije. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Pirher, Sonja, Kraigher, Tomaž, Geržina, Suzana, Klužer, Franci (2000): Background Study: Employment and Labour Market in Slovenia. Working Document, European Training Foundation. National VET Observatory Slovenia, Ljubljana.

Rončević, Borut (2000): Labour Market and Labour Market Policies in Slovenija. V: Nikolai Genov (ur.): Labour Markets and Unemployment in South- Eastern Europe. Berlin: WZB, str. 141 – 168.

Stanojević Miroslav (2001a): »Raznovrstna kakovostna proizvodnja v Sloveniji?«. V: Miroslav Stanojević (ur.): Uspešna nedozorelost. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 11 – 26.

Stanojević, Miroslav (2001): Konec dolgega stavkovnega vala v Sloveniji? Teorija in praksa, let. 38, 5/2001, str. 798- 816.

Sušnik, Janko (1992): Ergonomska fiziologija. Didakta, Radovljica.

Svetličič, Marjan (2000): Shizofren odnos med politiko in gospodarstvom – spremljevalec tranzicije. Teorija in praksa, 37, 3, str. 527 – 529.

Svetlik, Ivan (1985): Brezposelnost in zaposlovanje. Delavska enotnost, Ljubljana.

Svetlik, Ivan (1995): »Socialna politika v Sloveniji – Iskanje novega ravnotežja«. V: Veljko Rus (ur.): Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 306- 324.

Tršinar, Irena, Ograjenšek, Irena (1995): Statistika dela, delovnih in življenjskih pogojev. Statistični urad republike Slovenije, Ljubljana.

Zupanc, Simona (2000): Vpliv brezposelnosti na družinsko življenje. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Zupančič, Katarina (2002): Človekove pravice v procesu tranzicije v Sloveniji. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Žagar, Mira (1997): Problemi zaposlenosti in države v prehodu. Diplomsko delo. Ekonomska fakulteta, Ljubljana.

PRILOGA

- Vprašalnik za pogovor odprtega tipa: *Vpliv tranzicije na spremembo vsakdanjega življenja*

Seminar Konflikti in zaupanje

Vprašalnik za pogovor odprtega tipa

VPLIV TRANZICIJE NA SPREMEMBO VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

PRVI (SPLOŠNI DEL)

1. Na splošno: kako ste živeli pred začetkom tranzicije (do konca 80.), kako pa v 90.?
2. Delo (zaposlitev) in prosti čas v 80. in pred tem.
3. Delo (zaposlitev) in prosti čas v 90.

DRUGI DEL: REDNO DELO

4. Delo: kje ste delali prej, kje delate sedaj. Opišite podjetje/organizacijo, v kateri delate.
Če delate v isti organizaciji, opišite največje spremembe v preteklih dveh desetletjih.
Če ste delali v več organizacijah, jih primerjajte.
Če ste bili ob zamenjavah brezposelni, opišite svojo izkušnjo.
Če ste brezposelni, opišite svojo izkušnjo.

4.1 **Plače:** trendi.

Klasifikacija plač – se je spremenila?

Razlike v plačah (v organizaciji in družbi).

Primerjava plač z najslabše plačanimi ter z drugimi podjetji iz lokalnega okolja.

Delež variabilnega dela plače pri skupni vsoti plače.

Mnenje o variabilnem delu plače.

4.2 **Delovni čas:** mnenje o količini in fleksibilnosti delovnega časa ter stopnji kontrole nadurnega dela.

Še posebej količina nadur in organizacija nadurnega dela (načrtovano vnaprej, po obvestilu, individualni pristanek...)

4.3 Kvaliteta/kakovost dela: spremembe.

4.4 Enake možnosti in upravljanje različnosti (položaj žensk).

4.5 Disciplina: ključne spremembe (absentizem, neprimerno obnašanje na delovnem mestu, konflikti...).

4.6 Zdravje, varnost in delovni pogoji nasploh.

TRETJI DEL: DOPOLNILNO DELO V PROSTEM ČASU (ZA PLAČILO)

ČETRTI DEL: PROSTI ČAS (opis vsakdanjika, družinskega življenja...)

SKLEPNI DEL: OCENA SPREMEMB

OSNOVNI PODATKI O INTERVJUVANCU: spol, starost, izobrazba, položaj na delovnem mestu.